

היחסים בין עולי חבר המדינות לבין הישראלים הוותיקים והתפיסות ההדדיות שלהם

סקירת ספרות מחקרית

מוגש ליו"ר ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות נעמי בלומנטל

כתיבה: נלי אליאס, מיכל בר-אילן ירושלמי ושרון סופר,
עובדות מחקר ומידע
עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

אלול תש"ס
ספטמבר 2000

הקדמה

רבבות בני-אדם חוצים מדי שנה בשנה גבולות של מדינות אחרות לפרק זמן בלתי מוגדר מראש לשם שיפור רמת החיים, איחוד משפחות, חיפוש מקלט מדיני או חזרה למולדת היסטורית. בזכות פיתוח אמצעי התעבורה, המעבר הפיזי נעשה מהיר וקל למדי. ואולם, המהגר אינו יכול להביא עמו למדינה החדשה את שפתו, את תרבותו, את מעמדו החברתי או את רמת החיים שלו. לכן, לאחר המעבר הפיזי, המהגר ניצב מול הצורך הדחוף להסתגל לחברה החדשה. תהליך ההסתגלות מתרחש בכמה מישורים: במישור המעשי המהגר חייב למצוא דיור הולם ותעסוקה; במישור החברתי המהגר קושר קשרים חברתיים חדשים; במישור התרבותי הוא לומד ערכים, נורמות ודפוסי התנהגות המקובלים בחברה החדשה. תהליך השינוי תרבותי המתרחש עקב מגע מתמשך בין שתי תרבויות מובחנות מוגדר בספרות תהליך אימוץ תרבות – אקולטורציה (acculturation) – והוא נחשב לתהליך המורכב והממושך ביותר בכל שלבי הקליטה וההסתגלות (לשם, 1998; Berry, 1992).

ואולם, אימוץ התרבות הדומיננטית אינו התוצאה ההכרחית של כל תהליך קליטה. בספרות יש כמה מודלים של קליטה תרבותית, וכל אחד מהם מציג תוצאה שונה של תהליך זה:

- לפי מודל האסימילציה (היטמעות), המהגרים מאמצים את ערכי התרבות הדומיננטית, אם מתוך רצון ואם מתוך כניעה לתביעותיה של החברה החדשה. ההנחה הבסיסית של מודל זה היא שמהגרים נוטים לדבוק במודל לימוד חד-כיווני ונעשים דומים יותר ויותר לבני החברה הדומיננטית (Bar-Yosef, 1968; Castles & Miller, 1993; Lee & Tse, 1994; Wilson & Gutierrez, 1995).

- לפי מודל האינטגרציה (שילוב), המהגרים מאמצים חלק מהדפוסים התרבותיים החדשים ושומרים על חלק מהדפוסים הישנים. לפי המודל, גם לאחר השתלבותם של המהגרים בחברה החדשה, הם מעוניינים לשמור חלקית על זהותם הקודמת, מתוך צורך בהמשכיות היסטורית, שייכות קהילתית והערכה עצמית (Berry, 1992; Lum, 1991; Subervi-Velez, 1986; Shuval & Leshem, 1998).

- לפי מודל הסגרציה (התבדלות), המהגרים נוטים לשמור על דפוסי התנהגותם הישנים ואינם מאמצים דפוסים חדשים. תגובה של התבדלות מתרחשת בדרך כלל כאשר מהגרים מתנגדים לדפוסי התנהגות של החברה החדשה, או כאשר הם מנועים מלהשתלב בתוכה בשל מבנה ריבוי סגור ובשל אי-קבלתם על-ידי קבוצת הרוב (Ayalon, Ben-Rafael & Sharot, 1989; Lee & Tse, 1994).

- לפי מודל המרגינליזציה (שוליות), המהגרים סובלים מתחושת ניכור ואובדן זהות עקב הלם תרבותי עמוק. הקבוצה מאבדת את הקשר התרבותי והפסיכולוגי עם תרבות המקור שלה ואינה יוצרת קשר עם החברה הדומיננטית. הדבר דוחק אותה לשולי החברה (Berry, 1992).

מכאן שדפוס הקליטה התרבותית של מהגרים עשוי לנוע בין היטמעות מוחלטת בחברה הדומיננטית, ובתוך כך ויתור על הסממנים החברתיים והתרבותיים הייחודיים, לבין התבדלות ובתוך כך שמירה על קיומה החברתי והתרבותי של הקבוצה האתנית בתוך המערכת הקולטת.

רוב המודלים הללו פותחו בארצות הגירה כגון ארה"ב, קנדה או אוסטרליה, ועלינו לשאול עד כמה הם מתאימים לניתוח מהגרים מסוג מיוחד מאוד: מהגרים השבים למולדתם ההיסטורית מן התפוצות, או כפי שמקובל לקרוא להם בישראל – "עולים". לטענת רוב חוקרי ההגירה בישראל, המאפיינים התרבותיים של עולי שנות ה-90, מניעי ההגירה שלהם, תנאי הקליטה ויחסיהם עם האוכלוסייה הקולטת דומים לאלה של קבוצות מהגרים אחרות, ולכן אפשר להשתמש במודלים שפותחו במערב לניתוח תהליכי הקליטה של עולי חבר המדינות בישראל (הורוביץ ולשם, 1998; זילברג, 2000; Shuval, 1999; Shuval, 1998a; Ben-Rafael, Olshtain & Geijst, 1998). כלומר, כמו קבוצות מהגרים בארצות אחרות, גם עולי חבר המדינות עשויים לנקוט אסטרטגיית קליטה כזאת או אחרת, החל בניסיון להיטמע במהרה בתוך החברה הדומיננטית וכלה בניסיון לשמור על זהותם התרבותית המובחנת.

אך בצד קבלה עקרונית של מסגרת קונספטואלית זו של תהליך הקליטה, יש להביא בחשבון גם את המאפיינים הייחודיים של הגירת התפוצות (Returning Diaspora). הדבר שמבדיל את "המהגרים השבים" מקבוצות מהגרים אחרות הוא שבראש ובראשונה הם רואים בעצמם זרים (גולים) במדינות המוצא שלהם וחשים שייכות אל המדינה שאליה הם מהגרים (Shuval & Leshem, 1998; Shuval, 1999). גם מדינת היעד רואה בהם בניס שבבים מגלות. ראייה זו באה לידי ביטוי בחוקים מפורשים (כגון מתן זכויות מלאות של אזרחי מדינה למהגרים חדשים) ובסיוע של המדינה בתהליך הקליטה (Ben-Rafael et al., 1998). סטטוס זה, אשר מבחין בין המהגרים השבים לבין קבוצות מהגרים אחרות, מקנה להם כוח מיוחד מול החברה הקולטת, ולכן אולי אפשר לדבר על מודל קליטה נוסף על המודלים המסורתיים של קליטה שצוינו לעיל.

המודלים המסורתיים של תהליך הקליטה מניחים יחסי כוחות מוגדרים מראש בין הקולטים (החזקים והדומיננטיים) לבין הנקלטים (החלשים והמונחים), ולכן רצף מסלולי הקליטה נע בין היטמעות בתוך החברה הדומיננטית לבין יצירת אוטונומיה תרבותית כלשהי. אך השתייכותם התרבותית וההיסטורית של המהגרים השבים אל הקולקטיב הקולט והסטטוס שלהם כאזרחים שווי זכויות עשויים להקנות להם את הביטחון הדרוש כדי לערער על יחסי הכוחות המסורתיים בין קולטים לנקלטים, להציג תביעות כלפי החברה הקולטת, ליזום שינויים ולהשפיע על עיצובה של החברה. מכאן נגזר גם השם של המודל החדש – מודל הדו-שיח. מודל זה מניח יחסי שוויון בין הקולטים לנקלטים, שמאפשרים לנקלטים לא רק לשמר את ייחודם אלא גם לדרוש מהחברה הקולטת לאמץ חלק ממטענם התרבותי. במילים אחרות, במודלים המסורתיים הדרך היחידה שבה המהגר יכול להיקלט בזרם המרכזי של החברה הדומיננטית היא אימוץ תרבות הארץ הקולטת, ואילו במודל הדו-שיח גם החברה הדומיננטית מתבקשת להשתנות ולהפוך את נכסי התרבות של המהגרים לנחלת החברה כולה (Kuinan & Auiram, 1994).

עד כה לא נעשו מחקרים אשר בוחנים את מודל הדו-שיח בתהליך קליטתם של עולי חבר המדינות של שנות ה-90. ואולם, אפשר לשער כי מספרם הרב (מעל 800,000 איש), השכלתם וכישוריהם המקצועיים עושים אותם לבעלי כוח רב מול החברה הקולטת. כוח זה

¹ השערה זו תיבחן במחקר הנוכחי.

אסטרטגיית הקליטה שמהגרים חדשים עשויים לנקוט אינה אחידה – קבוצות משנה מסוימות בציבור המהגרים ייטמעו במהרה בתוך החברה הדומיננטית (לפי מודל ההיטמעות), אחרות יבקשו לשמור על ייחודן התרבותי (לפי מודל ההתבדלות) ואילו תת-קבוצות אחרות עלולות להתדרדר למצב של שוליות אישית וקבוצתית (מודל השוליות). הדבר תלוי במאפייני האישיות ובתנאים המבניים של תהליך הקליטה.

אחד הגורמים המתנים את אסטרטגיית הקליטה החברתית והתרבותית הוא המוטיבציה האידיאולוגית של המהגרים ומידת מחויבותם לחברה החדשה לעומת מחויבותם לתרבות המקור שלהם. אפשר להניח שככל שהמהגרים קרובים יותר מבחינה תרבותית אל מדינת היעד וחזורי מוטיבציה להיקלט בה (למשל העולים בעלייה הציונית מברית-המועצות בשנות ה-70), כך הם ייטמעו מהר יותר בחברה הקולטת. מנגד, ככל שהקבוצה בעלת זהות קולקטיבית מגובשת יותר מלכתחילה, וככל שהיא שונה מתרבות הארץ הקולטת, כך היא תשפיע יותר על חבריה להימנע מהיטמעות בתרבות הדומיננטית (הורוביץ ולשם, 1998; Baider, Ever-Hadani & Kaplan, 1998; DeNour, 1996; Ben-Rafael, 1994).

ואולם, הבחירה במודל קליטה זה או אחר אינה נתונה רק בידי המהגרים עצמם. גורמים מבניים רבים קובעים את היקפה ואת מידת הצלחתה של הקליטה החברתית והתרבותית, והמשמעותיים שבהם הם אידיאולוגיית הקליטה ומדיניות הקליטה, מבנה התעסוקה, החשיפה לאמצעי התקשורת והלך הרוח שנוצר כלפי המהגרים (Berry, 1992). לאידיאולוגיית הקליטה ולמדיניות הקליטה שנגזרת ממנה יש השפעה מכרעת על מהירות האקולטורציה של המהגרים החדשים. החברה הקולטת עשויה לעודד ואף לכפות היטמעות של קבוצות אתניות למען אחדות ואחידות חברתית, ולחלופין לעודד פלורליזם על יסוד ההכרה בשוני תרבותי, ובכך לחזק את הנאמנות הפנים-קבוצתית בקרב חברי הקבוצות האתניות (Ben-Rafael et al., 1998; Castles, 1993; Miller, 1993).

גורם מרכזי נוסף המשפיע על דפוס השתלבותם החברתית והתרבותית של המהגרים הוא המבנה הריבוני של החברה הקולטת ומקומם של המהגרים בו. מחקרים מראים שככל שהמהגרים מרוכזים יותר בשכבות החלשות, כך מתחזקת בקרבם הזהות הייחודית שלהם. מנגד, מהגרים המיטיבים להתקדם במעלה הסולם הריבוני הם אלה שנתונים במגעים תכופים יותר עם האוכלוסייה הוותיקה ונוטים לאמץ את התרבות הדומיננטית (הורוביץ ולשם, 1998; Ben-Rafael et al., 1998).

רוב החוקרים במדעי החברה תמימי דעים כי תקשורת ההמונים היא מן הגורמים המשמעותיים ביותר בתהליך הקליטה התרבותית של מהגרים. מחד גיסא, תקשורת ההמונים היא מסוכני החברות וממקורות המידע העיקריים, ובעזרתה המהגרים לומדים על אודות החברה החדשה ומתאימים את עצמם לדרישותיה (כספי, 1995; Faber, O'Guinn 1995; Chaffe & Naas, 1990).

---

¹ ראייה לזה אפשר למצוא בכתביהם של נציגי האינטלגנציה הרוסית בישראל, כגון אנה איסקובה: "... יוענק ליהודים רוסים בישראל סיכוי היסטורי גדול להפוך לגרעין התרבות היהודית-חילונית העתידה, ואגב הישענות על הדוקטרינה הרב-תרבותית הם יהיו מסוגלים לשנות את כיוון התפתחותה של התרבות הישראלית. ואם וכאשר יצליח ניסיון זה, תהפוך ישראל למטרופולין תרבותי של יהדות העולם" (איסקובה, 2000, עמ' 94).

(Lee & Tse, 1994; Riggins, 1992; Subervi-Velez, 1995; Meyer, 1986; Jakubowicz, 1990). מאידך גיסא, כלי התקשורת בשפת המהגרים עשויים לחזק בקרבם את הזהות התרבותית הייחודית ובכך להאט את קצב האקולטורציה שלהם בחברה החדשה (זילברג, לשם וליסק, 1995; Lee & Tse, 1994; Riggins, 1992; Subervi-Velez, 1995; Meyer, 1986; Jakubowicz, 1990).

גם יחסה של האוכלוסייה הוותיקה כלפי המהגרים, שיעמוד במוקד של חיבור זה, הוא גורם חיוני בתהליך ההסתגלות החברתית והתרבותית שלהם. מחקרים מראים כי מהגרים עשויים להתנגד לאימוץ התרבות של החברה הקולטת ולדבוק בתרבות ארץ המוצא בתגובה ליחס עוין ומתנכר מצד האוכלוסייה הוותיקה (הורוביץ ולשם, 1998; קימרלינג, 1998; Lee & Tse, 1994). ואולם, מגע תדיר ומעמיק עם האוכלוסייה המקומית הוא גורם המזרז את תהליך האקולטורציה בקרב המהגרים (הורוביץ ולשם, 1998; Lee & Tse, 1994; Drucher & Gumpert, 1998; Walker, 1999).

על-פי Portes & Borocz יש שלושה דפוסים עיקריים של קבלת המהגרים על-ידי

האוכלוסייה הוותיקה (Portes & Borocz, 1998):

- רוב התושבים הוותיקים אינם מקבלים את המהגרים החדשים ומתייגים אותם שלילי.
- התושבים הוותיקים מקבלים את המהגרים חלקית, אך אינם תומכים בהמשך ההגירה.
- המהגרים מקבלים תמיכה רחבה מן הממשלה וזוכים ליחס אוהד מצד התושבים הוותיקים.

בכל הנוגע להגירת היהודים מחבר המדינות לישראל היה אפשר לצפות שדפוס היחסים בינם לבין הישראלים הוותיקים יהיה קרוב יותר לדפוס השלישי, שכן הם שבים למולדתם ההיסטורית (Returning Diaspora), ומעמד זה מקנה להם זכויות מלאות של אזרחי המדינה (Ben-Rafael et al, 1998; Shuval, 1998a,b; Shuval & Leshem, 1998). ואולם, מחקרים מראים כי דפוס היחסים בין עולי חבר המדינות לבין האוכלוסייה הוותיקה אינו דומה לאף אחד מדפוסי היחסים שצוינו לעיל. מחד גיסא, העולים זוכים לתמיכה ממשלתית רחבה ומדינת ישראל תומכת בהמשך העלייה בלי סייג, ומאידך גיסא, העולים סובלים מיחס מנוכר מצד האוכלוסייה הוותיקה. כמו כן, קבוצות באוכלוסייה הוותיקה נבדלות זו מזו במידה ניכרת ביחסן אל העולים, ויש הערכה דיפרנציאלית של תרומת העולים בתחומים שונים של החברה הקולטת. גם העולים עצמם משתתפים השתתפות פעילה בעיצוב היחסים בינם לבין הקולטים. קבוצות משנה מסוימות של עולים מתערות מהר בחברה הדומיננטית ואילו קבוצות משנה אחרות שומרות על התבדלותן (הורוביץ ולשם, 1998; לשם, 1993).

את היחסים בין העולים החדשים לישראלים הוותיקים אפשר לבחון במסגרת התיאורטית של יחסים בין-קבוצתיים. הספרות המחקרית מראה כי בהגירה בכלל, ובעלייה מחבר המדינות בפרט, נוצרים תנאים שיש להם פוטנציאל רב ליצירת עמדות שליליות של הקבוצות זו כלפי זו. גורמים כגון פערים בין-תרבותיים, הצורך בשימור זהות תרבותית מקורית, התחרות על משאבים מוגבלים ותחושת הקיפוח של הפרט הם מקור לעמדות שליליות הן של האוכלוסייה הקולטת הן של ציבור העולים. כמו כן, לעמדות העולים כלפי הישראלים ולהערכת יחסם של הישראלים כלפיהם יש השפעה ניכרת על טיב השתלבותם בחברה החדשה – וזו סוגיה חברתית חשובה מאין כמוה. לכן, במסגרת חיבור זה נסקור בהרחבה את טיב היחסים בין העולים

ואולם, בטרם נבחן שאלות אלו נעסוק בקצרה בשני גורמים נוספים החיוניים להבנת תהליך קליטה: מאפייניהם הסוציו-תרבותיים של העולים ומדיניות הקליטה של ישראל בתקופה הרלוונטית.

מאפייניהם הסוציו-תרבותיים של עולי חבר המדינות וזיקתם אל תרבות הארץ הקולטת

בשנים 1989-1999 באו לישראל 830,000 עולים מחבר המדינות. זה גל העלייה הגדול ביותר מארץ מוצא אחת מאז קום המדינה. עולי חבר המדינות שבאו בשנות ה-90 הם כ-12% מאוכלוסיית ישראל וכ-14% מהאוכלוסייה היהודית (לשם וליסק, 2000); עם עולי שנות ה-70 הם חמישית מאוכלוסיית ישראל.

לבד מממדיו העצומים של גל עלייה זה, הוא מיוחד במינו בשל תכונותיהם הסוציו-תרבותיות של העולים. 55% מעולי שנות ה-90 הם בעלי השכלה של 13 שנות לימוד ומעלה (לעומת 30% מהאוכלוסייה הישראלית הוותיקה), וכ-60% מהם בעלי מקצועות חופשיים ואקדמיים (לעומת 30% מהאוכלוסייה הוותיקה) (סיקרון, 1998; Lissak & Leshem, 1995). כמו כן, רוב העולים באו מהחלקים האירופיים של חבר המדינות, שבהם שוכנות ערים שהן מרכזי מדע ותרבות, כגון מוסקבה וסנט-פטרסבורג (הורוביץ, 1996; לשם וליסק, 2000; סיקרון ולשם, 1998). נקל לשער כי עולים בעלי הון השכלתי ומקצועי רב כל כך יתאפיינו בציפיות גבוהות בדבר קליטתם הכלכלית והחברתית ובחוסר נכונות לוותר על נכסיהם התרבותיים, גם אם הדבר נדרש להתערות מהירה יותר בחברה הקולטת.

לפי מחקרים, על אף כישוריהם המקצועיים של העולים מחבר המדינות, הם התקשו למצוא תעסוקה הולמת (סיקרון, 1998; Shuval, 1998b). בהקשר זה אפשר לטעון כי ישראל של שנות ה-90 לא היתה ערוכה מבחינה כלכלית וחברתית לטפל בעלייה בסדר גודל כזה. להבדיל מקליטתם התעסוקתית של עולי ברית-המועצות בשנות ה-70, בקליטתם התעסוקתית של עולי שנות ה-90 בולטת רמת אבטלה גבוהה, רמת הכנסה נמוכה ושיעור תעסוקה גבוה בתחומים שאינם קרובים לתחום העיסוק בטרם העלייה. כ-63% מן העולים שהגיעו בשנים 1990-1995 מועסקים בעיסוק שונה מעיסוקם בארץ המוצא, ושיעור דומה של אקדמאים שנקלטו בתעשייה משמשים פועלי ייצור (הורוביץ, 1996; לויסק ולשם, 2000; סיקרון, 1998; עופר, פלוג וקסיר, 1991). אפשר לטעון כי המצוקה הכלכלית והתעסוקתית שעולי שנות ה-90 נקלעו אליה מקשה את קליטתם החברתית והתרבותית, שכן היא מעצימה את הגעגועים למולדת הישנה ומחריפה את הניכור כלפי החברה הקולטת.²

המאפיינים התרבותיים של העולים, כגון זיקתם אל התרבות היהודית והמוטיבציה שלהם לעלות לישראל, ממלאים גם הם תפקיד חשוב בתהליך הקליטה החברתית והתרבותית. הספרות מגלה כי היהודים בברית-המועצות היו מן הקהילות האתנו-לאומיות הבולטות ביותר שלא זכו להגדרה טריטוריאלית-לאומית במסגרת הפדרציה של הרפובליקות. לפי האידיאולוגיה הסובייטית היהודים אינם לאום, וכבר בשנת 1913 קבע לנין שכל מי שתומך ברעיון של קיום זהות לאומית יהודית הוא אויב הפרולטריון. מכאן שחיי קהילה יהודיים, על היבטיהם התוכניים והארגוניים, היו אסורים בברית-המועצות בכל תקופת השלטון הסובייטי. גם במישור הבלתי-פורמלי של המסורת המשפחתית הועברו מדור לדור תכנים יהודיים דלים ביותר – הן בשל תהליכי

² ואולם, יש לציין כי ירידה בסטטוס החברתי-כלכלי היא תוצאה כמעט בלתי נמנעת של כל תהליך הגירה. בהקשר זה מעניין במיוחד להשוות בין תהליך הקליטה התעסוקתית של עולי חבר המדינות בישראל לקליטתם של גרמנים ממוצא רוסי בגרמניה (Aussiedler). מהגרים אלו נחשבים בשתי המדינות ל"מהגרים שבים", אך למרות ההטבות הרבות שהם מקבלים מהמדינה הקולטת, שתי קבוצות המהגרים סובלות מירידה ניכרת בסטטוס התעסוקתי. ספרות המחקר מלמדת ששיעור האבטלה בקרב ה-Aussiedler גבוה, והם נאלצים להישען על סיוע של הביטוח הלאומי. כמו כן יש להם ייצוג-יתר במקצועות הצווארון הכחול בעלי השכר הנמוך, אשר אינם הולמים את השכלתם ואת כישוריהם המקצועיים (Friedrichs, 1998; Seifert, 1996; Shevchuk, 1995).

(Ben-Rafael et al., 1998).

הרדיפות הממושכות מצד המשטר הסובייטי וניסיונותיו הבלתי-נלאים להטמיע את המיעוטים האתניים בתרבות הרוסית-הסובייטית החלישו את הזיקה התרבותית של היהודים אל תרבות המקור.

Weber מתאר את יהדות רוסיה בתקופת השלטון הסובייטי כאתניות בלי לשון, בלי סימנים ריטואליים, בלי חינוך יהודי ואף בלי שורשים היסטוריים (Weber, 1994). רוב היהודים בברית-המועצות לא היו דוברי עברית או יידיש, הדת היהודית כמעט לא היתה מוכרת להם ורוב רובם היו חילונים בהשקפת עולמם. לכן, קהילה זו זכתה לכינויים כגון "יהדות מדומיינת" ו"יהדות הדממה" – יהדות שקיימת ואינה קיימת בעת ובעונה אחת (הורוביץ ולשם, 1998; לשם וסיקרין, 1998; קימרלינג, 1998; Ben-Rafael et al., 1998). אפשר לטעון שהגורם העיקרי להגירתם של היהודים שעזבו את חבר המדינות בשנות ה-90 היה האנדרולמוסיה החברתית והמשבר הכלכלי העמוק בחבר המדינות, ולא מניעים אידיאולוגיים-ציוניים (לשם וסיקרין, 1998; קייב ומינסק עולה כי הסיבות העיקריות להגירתם הן כלכליות (59%) ופוליטיות (20%) (פרס וליסצה, 2000).

ואולם, טעות לומר שיהודי ברית-המועצות לא חשו כל זיקה ליהדות. הם הקנו לזהות היהודית משמעות חדשה, השונה מהמשמעות הדתית המסורתית. בשל השכלתם הגבוהה (גבוהה הרבה יותר מההשכלה הממוצעת של כלל אוכלוסיית חבר המדינות) ומעורבותם העמוקה בכל תחומי העשייה התרבותית והאקדמית בחברה הרוסית, נוצר זיהוי כמעט מוחלט בין הלאום היהודי לבין ההשתייכות לקבוצת העילית של האינטלקטואלים – אנשי המדע והרוח. ברוסיה הסובייטית להיות יהודי היה להיות אדם משכיל – "אינטלגנט" – העולה בהישגיו המקצועיים על הגויים ומעורה היטב בחיי התרבות הרוסית הגבוהה (לרנר, 1999). יתרה מזו, אף שיהודי ברית-המועצות לא היו בקיאים ברזי המסורת היהודית, הם ייחסו לה תכונות שהיו מקודשות בעיניהם: השכלה, תרבות על כל גילוייה, כבוד ליצירה ולתבונה ושמירה על נורמות אתיות כגון אחריות, יושר וכנות (רוטנברג, 2000).

בשל הגורמים שתוארו לעיל, רוב עולי חבר המדינות רואים בעצמם קבוצת עילית במרחב התרבותי בישראל. הם אינם מתכחשים לחברה ולתרבות הרוסית וממשיכים לראות בה יסוד חיובי וחשוב בזהותם ובדימוי העצמי שלהם. במחקרן של צמח וויזל נמצא כי שני-שלישים מן הנחקרים סבורים שחשוב לשמר את תרבות ארץ המוצא (צמח וויזל, 1999). במחקר אחר נמצא כי העולים תופסים את זהותם בראש ובראשונה כ"יהודית" ולאחר מכן כזהות של "יוצאי חבר המדינות", ואילו הזהות הישראלית עומדת במקום השלישי בלבד (הורוביץ ולשם, 1998). גם במחקרם של פרס וליסצה עמדה הזהות הישראלית במקום האחרון – רק 8% מהמשיבים מזדהים ביותר עם הישראלים; הזהות המועדפת על הנחקרים היתה הזהות הרוסית (47%), ואחריה, בהפרש קטן מאוד – הזהות היהודית (45%) (פרס וליסצה, 2000).³

³ לצד תרומתם הניכרת של המחקרים הללו לחקר שאלת הזהות בקרב עולי חבר העמים, הם סובלים מבעיה מתודולוגית בולטת – התעלמות מהמשמעות שייחסו הנחקרים לזהות היהודית. כל המחקרים שצוינו לעיל השתמשו

עם זאת, מחקרים רבים מציינים את רצונם של העולים להרגיש חלק מן החברה הישראלית ולאמץ תרבות ומנהגים ישראליים. במחקרן של צמח וויזל נמצא כי 90% מהנחקרים סבורים או משוכנעים שימשיכו לחיות בישראל (צמח וויזל, 1999); במחקרם של פרס וליסיצה נמצא כי 70% מן הנחקרים רואים את עתיד ילדיהם בישראל (פרס וליסיצה, 2000). במחקרים אחרים נמצא כי 80% מן הנחקרים רוצים להרגיש חלק מן החברה הישראלית (צמח וויזל, 1998), ו-60% מן הנחקרים רוצים לאמץ את התרבות והמנהגים הישראליים (צמח וויזל, 1999). כמו כן, כשמנתחים את העדיפות הראשונה והשנייה של ההגדרה העצמית בזהותם של עולי חבר המדינות, התמונה שמתקבלת מעידה על תמורה קבוצתית ואישית: נוסף על מעט הנחקרים שבחרו בזהות הישראלית בעדיפות ראשונה, בשליש מהמקרים המרכיב הישראלי הוא שני, והדבר מעיד על התפתחותה של הזהות הישראלית בקרב העולים (פרס וליסיצה, 2000).

סוגיה נוספת שעולה בסקרים היא אי-התאמה בין הציפיות של העולים מן התרבות היהודית והישראלית לבין התרבות שהם מצאו בבואם ארצה. מסקר שנעשה בשנת 1996 עולה כי 45% מהעולים טוענים שהחברה הישראלית אינה בעלת צביון יהודי מספק; עם זאת, רובם טוענים כי הדת תופסת מקום מופרז בחברה הישראלית (רוטנברג, 2000). אי-אפשר להסביר ממצא פרדוקסלי זה בלי להביא בחשבון את המשמעות המיוחדת שיהודי רוסיה מייחסים למסורת היהודית. לדעת רוטנברג, ממצא זה מבטא אי-התאמה בין הערכים המקובלים במסורת היהודית לדעת העולים (כגון השכלה, תרבות גבוהה, סובלנות, יושר וכבוד הדדי), לבין הערכים הדומיננטיים לפי דעתם בחברה הישראלית. ממצאים דומים התגלו גם במחקרו של אפטקמן, שלפיו 73% מהעולים לא מרוצים מרמת הנורמות המוסריות בישראל וסבורים כי הן אינן תואמות את המסורת היהודית (רוטנברג, 2000).

עוד מאפיין חשוב של עליית שנות ה-90 מחבר המדינות הוא הפעילות הפוליטית המרשימה, הרבה יותר מהפעילות הפוליטית של גלי עלייה קודמים. בשנות ה-90 פעלו בישראל כ-40 ארגונים שמייצגים עולים מחבר המדינות בתחומים חברתיים ופוליטיים, וכולם מאוגדים תחת שני ארגוני-גג: "הפורום הציוני" ו"התאגדות עולי ברית-המועצות" (לשם וליסק, 2000). זאת ועוד, הישגם הפוליטי הבולט ביותר של העולים מחבר המדינות הוא הצלחתם לתרגם את מספרם ואת המיומנות הארגונית שלהם לעוצמה פוליטית, והדבר התבטא בכינונה של מפלגה אתנית כבר בדור הראשון לעלייה. לקראת הבחירות לכנסת ה-14 בשנת 1996 התארגנה רשימת "ישראל בעלייה". היא זכתה בשבעה מנדטים, ומקרב חבריה מונו שני שרים. בבחירות לכנסת ה-15 התמודדו לצדה עוד שלוש רשימות: "ישראל ביתנו", "התקווה" ורשימת הבוכרים. יחד הן זכו בתשעה מנדטים. ההישגים הפוליטיים המריצו את ראשי מפלגות העולים להתמיד בביצור האחיזה הפוליטית גם בזירות פוליטיות נוספות, כגון מועצות מקומיות (קימרלינג, 1998; כספי ואליאס, 2000; Khanin, 2000).

על-פי הספרות המחקרית, לשילוב של המאפיינים הסוציו-תרבותיים של עולי חבר המדינות (רמת ההשכלה הגבוהה, שיעור גבוה של העוסקים במקצועות אקדמיים, זיקה חזקה לתרבות הרוסית) ושל קשיי ההסתגלות הכלכלית והחברתית היה תפקיד מכריע ביצירת המפה הפוליטית הענפה של עולי חבר המדינות בישראל. כך, בגל עלייה זה היתה קבוצה גדולה של

(Lissak & Leshem, 1995).

למקומם של עולי חבר המדינות במפה הפוליטית של ישראל היתה השפעה ניכרת על עיצוב המפה התקשורתית של מגזר זה. האליטה הפוליטית החדשה של העולים מחבר המדינות היתה זקוקה לאמצעי תקשורת ברוסית כדי שיהיו מתווכים רב-שימושיים בינה לבין ציבור התומכים. מכאן שהפוליטיקאים הרוסים היו מן הראשונים שנתנו לגיטימציה חברתית לקיומה של העיתונות הרוסית (כספי ואליאס, 2000; Lissak & Leshem, 1995). כאן גם המקום לציין שהן הפוליטיקאים הן אנשי התקשורת הרוסית זקוקים לאותו משאב של התבדלות ושל שימור זהות המקור כדי לשמור על קהל הבוחרים מחד גיסא ועל קהל צרכני התקשורת ברוסית מאידך גיסא. לכן, לצמיחתן ולהתחזקותן של שתי האליטות (הפוליטית והתקשורתית) בקרב אוכלוסיית עולי חבר המדינות יש השלכות מרחיקות לכת על התגבשות קהילת דוברי רוסית בעלת מודעות עצמית וזהות תרבותית מגובשת (זילברג, 2000; זילברג ולשם, 1999; כספי ואליאס, 2000). לסיכום, הממצאים שפורטו לעיל מובילים אל המסקנה שעולי חבר המדינות אומנם קשרו את חייהם במדינת ישראל, אולם הזהות הישראלית עדיין מקובלת רק על מקצתם, שכן אימוצה כרוך בויתור על מאפייני תרבות המוצא. כמו כן, עדיין לא ברור מהי אסטרטגיית הקליטה הנפוצה ביותר בקרב עולי שנות ה-90: התבדלות, שילוב או שמא דו-שיח? זאת ועוד, ייתכן שלא נמצא מודל קליטה דומיננטי אחד, אלא קבוצות עולים מסוימות נוקטות מודל קליטה כזה או אחר, על-פי הרקע הסוציו-תרבותי שלהן ומצבן החומרי והחברתי. השאלות הללו ייבחנו במחקר הנוכחי.

אידיאולוגיית הקליטה ומדיניות הקליטה של ישראל בשנות ה-90

יש לבחון את גל העלייה של שנות ה-90 על רקע התקופה. בחברה הישראלית ובתרבותה התחוללו תהליכי שינוי משמעותיים בתום שנות ה-80 וערב העלייה. בתקופה זו התאפיינה החברה הישראלית בקוסמופוליטיות, ברב-תרבויות ובפלורליזם; היא היתה נתונה בתהליך שינוי מחברה קטנה והומוגנית לחברה גדולה והטרונגנית, ממערכת שלטון ריכוזית למערכת דה-צנטרליסטית, וממשק שבו מעורבות הממשלה רבה לכלכלת שוק מתונה. קשריה התרבותיים של ישראל עם המרכזים הבין-לאומיים התחזקו, הגבולות התרבותיים נפתחו והערכים הקולקטיביסטיים והקונסנזוס הלאומי נחלשו בהדרגה; בתוך כך התחזק כוחן הפוליטי של קבוצות משנה וניתנה לגיטימציה לתביעותיהן ולערכיהן (הורוביץ ולשם, 1998). במילים אחרות, החברה הישראלית של שנות ה-90 קולקטיביסטית פחות ואינדיבידואליסטית יותר משהיתה לפני כן; כלכלתה מתוכננת פחות; גופים גדולים השייכים למדינה נתונים בתהליכי הפרטה; החברה ציונית פחות, אידיאולוגית פחות ופרגמטית יותר (הורוביץ, 1998א). נוסף על כך, בעשורים האחרונים התגבשו בישראל כמה חברות ותרבויות כמעט אוטונומיות ונפרדות זו מזו: המזרחית-מסורתית, הדתית-לאומית, הערבית-ישראלית והאורתודוקסית-לאומית (קימרלינג, 1998).

בעשור האחרון חל שינוי מהותי באידיאולוגיית הקליטה של מדינת ישראל, פועל יוצא של השינוי האידיאולוגי הכללי בחברה הישראלית. כמו מדינות הגירה אחרות, כגון ארצות-הברית, קנדה ואוסטרליה (Armstrong, 1998; Castles & Miller, 1993; Rumbaut, 1997), גם ישראל עשתה דרך ארוכה מדגם "כור ההיתוך", שדגל בהטמעות מהגרים בחברה הדומיננטית (Bar-Yosef, 1968; Samoooha, 1978), לדגם "הפלורליזם התרבותי", המכיר בייחוד התרבותי של המהגרים ומאפשר את שימורו (הורוביץ ולשם, 1998; לשם וסיקרון, 1998). מכאן שבשנות ה-90, תוכני הדרישות כלפי העולים בתחום החברתי-תרבותי ועוצמתן שונים בתכלית משהיו בעליות הקודמות.⁴ החברה הישראלית של שנות ה-90 גמישה יותר מבעבר ומותירה לעולים חופש רב יותר לשימור השפה והתרבות המקוריים שלהם. כמו קבוצות משנה אחרות בחברה הישראלית, גם העולים החדשים זוכים בשנות ה-90 ליחס סובלני יותר כלפי תביעותיהם התרבותיות והארגוניות, ואף להקצאת משאבים ציבוריים מצד הממסד. כך מתאפשרים שימור וטיפוח של ביטויים תרבותיים וארגוניים ייחודיים, כגון רשת "רק"ע" ברדיו, תיאטרון "גשר", בחינות בגרות בשפה הרוסית ולימודי רוסית כשפה שנייה בתיכון (בן-יעקב, 1998; הורוביץ ולשם, 1998; זילברג, לשם וליסק, 1995; Ben-Rafael et al., 1998; Lissak & Leshem, 1998; Shuval & Leshem, 1998).

השינויים באידיאולוגיית הקליטה באו לידי ביטוי גם בשינוי מסלול הקליטה ממודל ריכוזי במסגרת מרכזי הקליטה⁵ למודל מבוזר הקרוי "הקליטה הישירה", שנועד לאפשר לעולה להשתלב בחברה ובכלכלה בשליטה ובבקרה מצומצמות למדי של המדינה (הכהן, 1994). הפעלתה של תוכנית "הקליטה הישירה" הביאה לפיזור גיאוגרפי בלתי מבוקר של העולים, השונה מדפוס קליטתם בגלי העלייה הקודמים. עולה שנקלט ב"קליטה ישירה" בא מנמל התעופה היישר למקום שהוא בוחר לגור בו. רוב העולים העדיפו יישובים מטרופוליטניים גדולים או יישובים שבהם היו יכולים ליצור קהילות משמעותיות משל עצמם (קימרלינג, 1998). הקליטה הישירה של העולים הקשתה על רשויות המדינה לנהל פעילות אולפן מסודרת מעבר ללימוד בסיסי של עברית ופעילויות גישור נוספות שנועדו לחזק את תהליך הרה-סוציאליזציה בחברה ובתרבות הישראלית (הורוביץ ולשם, 1998; Leshem, 1998).

משמעותם של שינויים אלו במדיניות הקליטה מנקודת מבטו של העולה היא שעליו להשקיע הרבה יותר משאבים בהתמודדות עם הסביבה החדשה, דווקא בזמן שבו משאביו האישיים מצטמצמים מאוד עקב תהליך ההגירה. לכן, בד בבד עם הצטמצמות תפקידן של רשויות המדינה בתהליך הקליטה עם הנהגת מסלול הקליטה הישירה, גברה חשיבותן של מערכות תמיכה אלטרנטיביות, הבנויות על רשתות תקשורת בין-אישית עם עולים אחרים ועם אוכלוסייה מקומית. ואולם, הישענות יתרה על עולים אחרים, הנתונים גם הם בשלבי הקליטה הראשוניים, טומנת בחובה סיכון רב: העולה עלול להיחשף למידע חלקי ומעוות, וכך ההחלטות המכריעות שיקבל עלולות להיות בלתי יעילות ואף מזיקות להסתגלותו (לשם, 1993). לכן, טיב המגעים של העולה עם התושבים המקומיים ותכיפותם הם מן הגורמים המרכזיים בקליטה מוצלחת. עצה

⁴ בתכנים הכוונה למידת התביעה לקונפורמיות עם התרבות הדומיננטית, ואילו העוצמה של התביעות באה לידי ביטוי בעיתוי ובקצב שלהן.

⁵ בגל העלייה הקודם מברית-המועצות (שנות ה-70) מסגרות הקליטה הראשונית היו מרכזי קליטה. העולים שוכנו בהם חודשים ארוכים כדי לאפשר להם השתלבות הדרגתית במשק ובחברה (Lissak & Leshem, 1995).

שאלות אלו יעמדו במוקד הפרקים הבאים.

טיב היחסים בין האוכלוסייה הוותיקה לבין עולי חבר המדינות

מחקרים שבחנו את יחסה של האוכלוסייה הקולטת כלפי העולים החדשים התמקדו בכמה שאלות מרכזיות, כגון אם הוותיקים סבורים שהעלייה חיונית למדינה, אם הם מוכנים לוותורים אישיים למען קליטת העלייה ומה מקומם של העולים בסדר העדיפויות הלאומי. מחקרו של לשם (1993) הקיף חמישה סקרי דעת קהל שנערכו במועדים שונים, משנת 1986 (שנה שבה הגיעו לישראל כמה אלפי עולים) ועד לשנת 1992. הוא ניסה לעמוד על השינויים בתשובותיהם של הנחקרים על שאלות אלו במהלך השנים. מחד גיסא, נתוני הסקרים שניתח לשם מלמדים על קונסנזוס מוצק בציבור הישראלי במישור העקרוני, האידיאולוגי-נורמטיבי, בדבר חיוניות העלייה. מאידך גיסא, מהשוואה בין סקרים שנערכו במועדים שונים מסתבר שהקונסנזוס הציבורי בנושא הולך ונשחק עם הזמן: בשנת 1986 סברו 82% מן הציבור שהעלייה חיונית, ובשנת 1992 רק 71% סברו שהיא חיונית. כמו כן, הקונסנזוס הציבורי בשאלת העלייה הוא בעיקר הצהרתי, מאחר שחלק זעיר בלבד מהציבור הישראלי, הן בשנת 1986 (5% בלבד) הן בשנת 1992 (15%), מציב את אוכלוסיית העולים במקום הראשון במגזרים הזכאים לסיוע של המדינה. ליתר דיוק, בכל הסקרים רוב הציבור הישראלי מציב את אוכלוסיית העולים במקום האחרון בסדר העדיפויות הלאומי (שם).

זאת ועוד, לצד ההסכמה הכללית שמדינת ישראל חייבת לקלוט את כל העולים שרוצים לבוא ארצה (84% מן הנחקרים), רוב הנחקרים סבורים שישראל צריכה לווסת את קצב העלייה, ורק חמישית מן המשיבים מצדדים בקליטה "ללא תנאי" (בר-צורי והנדלס, 1992). גם במחקרו של גל נמצא כי 50% מן הנחקרים סבורים שמדינת ישראל אינה יכולה לקלוט יותר עולים או שהיא יכולה לקלוט "מספר מוגבל" בלבד של עולים (גל, 1994).

השחיקה ההדרגתית ביחס לעולים באה לידי ביטוי גם בירידה בנכונות הישראלים הוותיקים לוותורים אישיים למען העולים וברצון מועט יותר לעזור בקליטתם: בשנת 1986 הסכימו 64% מן הנחקרים שהמדינה תמשיך לסייע לעולים גם אם הדבר עלול לפגוע ברמת החיים שלהם, בשנת 1992 שיעור המסכימים ירד ל-54%, ובשנת 1994 הוא ירד לשליש מהנחקרים בלבד (בר-צורי והנדלס, 1992; גל, 1994). בשנת 1986 תמכו רק 17% מן הנחקרים בהפסקת העזרה לעולים, ואילו בשנת 1992 גדל שיעור התומכים בהפסקת העזרה פי-שניים והגיע ל-34% (בר-צורי והנדלס, 1992). דוגמה נוספת להרעת היחס של ציבור הוותיקים כלפי עולי חבר המדינות היא שבשנת 1990 רק 4% מן הוותיקים התנגדו לכניסת העולים לבניין מגוריהם, ואילו בשנת 1994 עלה שיעורם ל-25% (Lemish, 2000). הרעת היחס כלפי עולים המשיכה גם בשנים הבאות. סקר שנערך בשנת 1997 מראה כי 63% מן הנחקרים מתנגדים לעידוד העלייה ההמונית מחבר המדינות; 42% סוברים כי המדינה מסייעת לעולים יתר על מידה; 60% אינם מוכנים להתנדב כדי לסייע לעולים; 80% חוששים לאבד את מקום עבודתם לעולים; 34% טוענים כי "העלייה מחבר המדינות מפחידה אותם" (ודנה, 1997).

ואולם, יחסה של האוכלוסייה הוותיקה לעולים אינו אחיד, ומחקרים רבים מראים כי המגזרים בציבור הוותיק מפתחים יחס דיפרנציאלי כלפי העולים. המגזרים העוינים ביותר כלפי העולים מחבר המדינות הם צעירים שגילם פחות מ-30, ילידי הארץ בני עדות המזרח, בעלי השכלה תיכונית חלקית ובעלי הכנסה נמוכה. המגזרים שיחסם כלפי העלייה והעולים מחבר המדינות חיובי הם ישראלים ממוצא אירופי, גמלאים ובעלי רמת השכלה והכנסה גבוהות. כמו כן,

(Al-Haj, 1998). למשל,

כבר בתחילת גל העלייה נמצאו הבדלים מובהקים בנכונותם של בני העדות השונות לויתורים אישיים למען העלייה: 47% מיוצאי אסיה ואפריקה התנגדו לויתורים לעומת 29% מיוצאי אירופה ואמריקה (לשם, 1993). על ממצאים דומים מדווח גם Al-Haj: מחקרו משנת 1990 מגלה כי הנחקרים ממוצא אירופי הביעו נכונות רבה יותר לויתורים כלכליים (75%) לעומת נחקרים ממוצא ספרדי (60%). זאת ועוד, הנדלס, בר-צורי והלר (1995) מצאו הבדלים משמעותיים ביחסם של בני הנוער לעלייה ולעולים לעומת מבוגרים: רק 13% מהצעירים התנגדו לויתורים העלייה, לעומת 38% מהמבוגרים; 31% מהצעירים היו מוכנים להוריד את רמת חייהם למען קליטת עלייה, לעומת 54% מהמבוגרים.

חשוב לציין כי הקבוצות החברתיות בעלות המאפיינים הדמוגרפיים שצוינו לעיל חופפות זו את זו. בקרב השכבות מועטות ההשכלה יש ייצוג גבוה הן לבעלי ההכנסה הנמוכה הן לבני עדות המזרח. כמו כן, התושבים הצעירים הם שמוטרדים ביותר מבעיות הדיור והתעסוקה. כלומר, באוכלוסייה הישראלית יש מוקד ברור של יחס שלילי כלפי העלייה והעולים. גם בקוטב השני של היחס לעלייה ולעולים יש חפיפה בין הקבוצות הדמוגרפיות: באוכלוסייה הבוגרת בעלת ההכנסה הגבוהה יש ייצוג גבוה לבעלי השכלה גבוהה יוצאי אירופה ואמריקה.

קבוצה נוספת המתאפיינת בעמדות עוינות כלפי עולי חבר המדינות הם ערביי ישראל, שמלכתחילה גילו יחס שלילי כלפי העלייה והעולים. כך, בשנת 1990 רק 6% מערביי ישראל סברו כי העלייה חיונית למדינה, לעומת 70% מהאוכלוסייה היהודית. כמו כן, רק 9% מהנחקרים הערבים היו מוכנים לויתורים כלכליים למען קליטת העלייה, לעומת 68% מהאוכלוסייה היהודית. גם בתחומים ספציפיים יותר, כגון הערכת תרומתם של העולים להיבטים שונים בחברה הישראלית, הערכת המגזר הערבי כלפי העולים היתה נמוכה יותר מזו של היהודים: רק 18% מהנחקרים הערבים העריכו שתרומת העולים לכלכלה חיובית, לעומת 66% מהנחקרים היהודים, ו-43% העריכו את תרומתם לחיי התרבות כחיובית לעומת 84% מהאוכלוסייה היהודית (Al-Haj, 1998).

ההרעה ביחסם של הישראלים הוותיקים כלפי העולים במהלך שנות ה-90 לא נעלמה מעיני העולים. סקרים תקופתיים שנערכו בקרב העולים מעידים על פערים משמעותיים בהערכת היחס של הוותיקים כלפי העולים בין שנתוני עולים שונים; מקורם ככל הנראה בהרעת יחסם של הישראלים כלפיהם באותן השנים. השוואה בין ארבעה שנתונים של העולים (1989, 1990, 1991 ו-1995) מראה כי אחרי שנתיים בישראל, 79% מעולי 1989 העריכו את יחסם של הוותיקים כטוב. שיעור זה ירד ל-53% בקרב עולי 1990, ובקרב עולי 1995 הוא אף הגיע ל-33%. כמו כן, במהלך השנים הראשונות חלה ירידה עקבית בהערכת יחסם של הישראלים בתוך כל שנתון. לדוגמה, בקרב עולי 1990 ההערכה ירדה מ-76% ל-53% בפרק הזמן שבין חצי שנה לשנה וחצי בארץ (דמיאן ורוזנבאום-תמרי, 1998), ולאחר שלוש שנים וחצי היא ירדה ל-42% (דמיאן ורוזנבאום-תמרי, 1996). מגמה זו החלה להשתנות רק אחרי שעולי 1990 שהו בישראל חמש שנים. במועד זה נצפה שיפור בהערכת יחסם של הוותיקים – 58% העריכו שיחסם של הוותיקים כלפיהם טוב (דמיאן ורוזנבאום-תמרי, 1996).

ואולם, מגמה זו אינה עקבית, כיוון שאחרי שבע שנים בישראל חלה בקרב עולי 1990 ירידה נוספת בהערכת יחסם של הישראלים כלפיהם: 35% העריכו שיחס הישראלים כלפיהם טוב. שיעור זה עלה שוב ל-52% אחרי תשע שנים בארץ (צמח וויזל, 1999). גם סקרים שנערכו בכלל אוכלוסיית העולים מלמדים על תנודות בהערכת יחסם של הישראלים. בשנת 1995 העריכו 48% מכלל העולים שיחסם של הישראלים טוב, לעומת 32% שהעריכו שהוא לא טוב; בשנת 1997 חלה התדרדרות ניכרת בהערכת יחסם של הוותיקים – 35% מן העולים העריכו שיחס טוב ו-40% – לא טוב (צמח וויזל, 1998). בשנת 1999, שיעור המעריכים שהיחס טוב עלה ל-43%, לעומת 33% שהעריכו שהוא לא טוב (צמח וויזל, 1999). בדיון המסכם נעסוק בתנודות אלו ביתר העמקה.

לצד הערכת טיב היחסים בין האוכלוסייה הקולטת לבין אוכלוסיית העולים חשוב לא פחות לבחון את תחושות הריחוק והקרבה הסובייקטיביות שקבוצות אלו חשות זו כלפי זו. במחקרם של פרס וליסיצה נמצא שתחושת הריחוק כלפי העולים החדשים כמעט זהה בכל המגזרים של האוכלוסייה הוותיקה – אצל כולם (אשכנזים ומזרחים, דתיים וחילונים) שיעור החשים ריחוק כלפי העולים הוא כ-50% (פרס וליסיצה, 2000).

מחקר שבחן את נכונותם של הוותיקים לקרבה עם העולים התמקד במצבים ספציפיים שבהם הוותיקים מוכנים להתקרב לעולים: מגורים באותו בניין, נישואים של בני משפחה עם עולים וכיו"ב. במחקר נמצא כי בשנת 1992 היו 52% מן הוותיקים מוכנים שילדי העולים ילמדו עם ילדיהם (לעומת 43% שהיו אדישים לנושא ו-5% שהתנגדו ללימודים משותפים); 35% היו מוכנים שבני משפחתם יינשאו לעולים (לעומת 52% שהיו אדישים לנושא ו-13% שהתנגדו); 38% היו מוכנים שעולים יגורו בבניין שלהם (לעומת 56% שהיו אדישים לנושא ו-6% שהתנגדו) (דמיאן ורוזנבאום, 1993). החוקרות טוענות שממצאים אלו מעידים על שיפור ביחסם של הישראלים הוותיקים כלפי עולי חבר המדינות בשנות ה-90 לעומת שנות ה-70, אז הישראלים הוותיקים גילו פחות נכונות לקרבה עם העולים (לדוגמה, רק 21% היו מוכנים שילדי העולים ילמדו עם ילדיהם ורק 24% היו מוכנים שעולים יגורו בבניין שלהם).

עם זאת, במחקר שנערך בשנת 1994 נמצא כי רק 18% מהישראלים הוותיקים רוצים להתגורר בסמיכות לעולים מחבר המדינות, לעומת 56% שהיו אדישים לנושא ו-25% שהתנגדו (גל, 1994). עוד נמצא בסקר זה שהתנגדות למגורים בסמיכות לעולי חבר המדינות בקרב יוצאי ארצות המזרח רבה פי-שניים וחצי מבקרב יוצאי ארצות המערב (32.2% לעומת 12.6%). כמו כן, גם בקרב הנחקרים המודאגים מבעיות תעסוקה ודיוור ניכרת התנגדות רבה למגורים בסמיכות לעולים (35% ו-34% בהתאמה) לעומת נחקרים שאינם מוטרדים מנושאים אלו (17.5% ו-18.4% בהתאמה).

קנה מידה נוסף להערכת נכונות הוותיקים לקרבה לעולי חבר המדינות הוא נכונותם לקשור עמם קשרי ידידות ומספר חבריהם העולים. על-פי Adoni, Cohen & Caspi (בפרסום), בסקר שנערך בשנת 1999 נמצא כי ל-47% מהישראלים הוותיקים אין שום חבר עולה מחבר המדינות, 19% ציינו שיש להם מספר קטן של חברים עולים, ורק ל-8% מהם היו "הרבה חברים" עולים מחבר המדינות. כמו כן, רק ל-30% מהנחקרים היה חשוב לרכוש חברים עולים. ממצאים דומים התקבלו גם במחקרו של ודנה – הוא מצא כי שליש מן הנחקרים לא נחשפו לעולים מחבר המדינות או יצרו קשר חברתי כלשהו עמם (ודנה, 1997). ואולם, לממצאים אלו יש משמעות נוספת על המשמעות הגלויה, והיא חוסר הנכונות של ישראלים ותיקים להתקרב אל עולים. ייתכן

לכל הממצאים שנסקרו לעיל יש השלכות משמעותיות על מידת התערותם החברתית של העולים, משום שטיב השתלבותם של המהגרים ומחויבותם כלפי החברה החדשה מושפעים בין היתר מהערכת יחסיהם של האוכלוסייה הקולטת כלפיהם (Lee & Drucher & Gumpert, 1998; Tse, 1994; Walker, 1999). במחקרים שנערכו בישראל נמצא כי עולים שמעריכים שיחסם של הישראלים כלפיהם טוב מרגישים מחויבות רבה יותר כלפי החברה הישראלית ורוצים יותר לאמץ את התרבות והמנהגים הישראליים (רוזנבראם ודמיאן, 1995; דמיאן ורוזנבראם-תמרי, 1996; דמיאן ורוזנבראם-תמרי, 1998). לעומת זאת, יחסי עוינות ותחרות בין האוכלוסייה הוותיקה לבין העולים החדשים עלולים לחזק את תחושת הכעס, הזרות והניכור של העולים כלפי החברה הקולטת ותרבותה, ולתרום לגיבוש הלכידות "הרוסית" הפנימית (זילברג, לשם וליסק, 1995; קימרלינג, 1998; Lemish, 2000).

ואומנם, המחקרים מראים כי על-פי רוב, רשתות חברתיות של העולים מחבר המדינות מורכבות מעולים כמותם, והמפגשים שלהם עם האוכלוסייה הוותיקה נדירים ושטחיים (הורוביץ ולשם, 1998).⁶ במחקרן של מנחם וגייסט נמצא כי מדד המעורבות של העולים ברשתות חברתיות של הישראלים הוותיקים נמוך ביותר (בשנת 1993 המדד הממוצע היה 0.68 בטווח הערכים 0-4). הדבר מלמד כי רק עולים מעטים העידו שיש ישראלים ותיקים בקרב האנשים הקרובים אליהם ביותר (מנחם וגייסט, 1999). על-פי Adoni, Cohen & Caspi (בפרסום), בשנת 1999 לא היה לכ-50% מן העולים אף חבר ישראלי אחד, 17% ציינו שיש להם מספר שווה של חברים עולים וישראלים ותיקים, ורק ל-3% מהם היו "הרבה" חברים ישראלים. ממצאים אלו צפויים כשהם לעצמם, ואינם מהווים בסיס למסקנות על מהות היחסים החברתיים בין העולים לוותיקים, משום שקשה לצפות שבשנים הראשונות לאחר עלייתם יפתחו העולים יחסים קרובים רבים עם התושבים המקומיים. בהקשר זה חשוב יותר לדון בשינויים בדפוס היחסים האלה במהלך שנות הקליטה, בפרשנותם של העולים ליחסיהם עם הוותיקים, בתפיסתם את הישראלים כפרטנרים אפשריים לאינטרקציה חברתית ובמוטיבציה ליצור עמם קשרים.

השוואה בין סקרים שנעשו במועדים שונים מראה כי ככל שהוותק בארץ עולה כך עולה שיעור העולים שמביעים נכונות רבה לקרבה עם הוותיקים: אחרי שנתיים בישראל רק 20% מעולי 1991 הביעו נכונות לקרבה, ואחרי חמש שנים בישראל שיעורם עלה ל-34%. כמו כן, במהלך השנים גברה תדירות המפגשים בין העולים לתושבים הוותיקים במסגרות חברתיות. לדוגמה, בקרב עולי 1990-1991 שיעור הנפגשים לעתים קרובות במסגרות חברתיות עם ישראלים ותיקים עלה מ-7% אחרי חצי שנה בישראל ל-11% אחרי שנה וחצי, והגיע ל-19% אחרי שלוש שנים וחצי ול-22% אחרי חמש שנים (דמיאן ורוזנבראם-תמרי, 1996). כמו כן, בעבור 45% מהעולים חשוב מאוד או חשוב למדי לרכוש חברים ישראלים (Adoni, Cohen & Caspi, in print).

⁶ מצב זה מאפיין כמעט תמיד את טיב היחסים ואת תדירות היחסים בין קבוצת מהגרים לבין האוכלוסייה המקומית. במחקרים רבים נמצא כי מהגרים (לפחות בדור הראשון) נוטים להתרכז במעין גטאות אתניים, והמגעים

עוד ממצא מעניין הוא שתחושת הריחוק של העולים מן האוכלוסייה הוותיקה תלויה בהשתייכות הדתית או העדתית של הוותיקים. שתי קבוצות של ישראלים ותיקים שהעולים חשים קרבה רבה יותר אליהן הן ותיקים חילונים (רק 18% מן הנחקרים חשים ריחוק כלפי קבוצה זו) וותיקים ממוצא אשכנזי (רק 26% מן הנחקרים חשים ריחוק כלפיהם). המגזרים שכלפיהם העולים חשים ריחוק רב ביותר הם ותיקים ממוצא מזרחי (63% מן הנחקרים חשים ריחוק כלפיהם) וותיקים חרדים (80% מן הנחקרים חשים ריחוק כלפיהם) (פרס וליסציה, 2000). מחקר נוסף בתחום זה ערך פלדמן בשנת 1998. במחקר זה התבקשו העולים להעריך את יחסם כלפי העדות בישראל. מן הסקר עולה כי העדה המוערכת ביותר היא יוצאי מערב אירופה, אחריהם יוצאי צפון-אמריקה, ובמקום השלישי – יוצאי מזרח-אירופה. יוצאי חבר המדינות עמדו רק במקום הרביעי בעיני עצמם. לצד ההערכה הגבוהה שהעולים חשים כלפי ישראלים ממוצא אשכנזי, הערכתם כלפי יוצאי ארצות המזרח (להוציא יוצאי מרוקו) נמוכה יחסית, והם העמידו אותם במקום השביעי בלבד. מעניין לציין שיוצאי מרוקו מוקמו במקום לפני האחרון: לפני הפלסטינים ואחרי יוצאי אתיופיה וערביי ישראל (הארץ, 17 באוגוסט 1998).

במחקר זה התבקשו הנחקרים לענות גם על שאלות פרטניות יותר כדי לבטא את תחושת הריחוק או הקרבה כלפי העדות: "האם היית מעדיף שהשכן שלך יהיה מעדה מסוימת?" "האם היית רוצה שהילדים שלך יתחתנו עם בן זוג מעדה מסוימת?" גם בתשובותיהם על שאלות אלו ביטאו רוב הנחקרים תחושת קרבה רבה יחסית ליוצאי ארצות אירופה ואמריקה ותחושת ריחוק כלפי יוצאי עדות המזרח בכלל וכלפי יוצאי מרוקו, יוצאי אתיופיה וערביי ישראל בפרט. עורך העיתון ברוסית "נובוסטי נדלי", שהתבקש להגיב על ממצאי הסקר, טען כי ממצאים אלו משקפים את יחסי הגומלין בין העולים לבין העדות השונות, ו"העולים שחושבים שהמרוקאים מתייחסים אליהם לא בכבוד, יתייחסו אליהם בהתאם" (הארץ, 17 באוגוסט 1998). עם זאת, סבורתני כי ממצאים אלו עשויים ללמד גם על תחושת העליונות התרבותית שהעולים חשים כלפי נציגי קבוצות אלו, המסבירה את חוסר רצונם להתקרב אליהם.

תחום נוסף בחקר היחסים בין עולים לוותיקים הוא היחסים בין ילדים ובני נוער עולים לוותיקים. מחקרים שבדקו את דפוסי האינטרקציה בין התלמידים הוותיקים לבין העולים החדשים מחבר המדינות מלמדים על דפוסים דומים לאלה שנמצאו באוכלוסייה הבוגרת. הורוביץ, מירסקי וברש מצאו כי רק מחצית התלמידים היו מוכנים להודות כי עלייה היא נושא חשוב וכי היא תורמת להתעצמות מדינת ישראל, ועם זאת, 10%-15% בלבד היו מוכנים לבנות יחס משמעותי כלפי העולים (הורוביץ, מירסקי וברש, 1995). יתרה מזו, רבים מהתלמידים הוותיקים העריכו כי הוותיקים מקופחים יחסית לעולים, וטענו שהעלייה באה על חשבון הישראלים הוותיקים. במחקר אחר נמצא שרוב התלמידים הוותיקים הביעו נכונות כללית לרעיון קיבוץ הגלויות ולהמשך העלייה, ועם זאת, מעטים הביעו שמחה על שיהודי רוסיה עלו לישראל. כמו כן, רק רבע מהתלמידים הביעו נכונות לעזור לעולים (Ilatov & Shamai, 1998). במחקר אחר אף נמצא כי יחסם של התלמידים כלפי העלייה והעולים היה שלילי יותר מיחסם של המבוגרים (הנדלס, בר-צורי והלר, 1995). כמו הוותיקים המבוגרים, גם בני-נוער נבדלים ביחסם

מחקרן של ליברמן ושר נעשה על מדגם נערים עולים בני 18-15 במסגרת מחנות גדני"ע (ליברמן ושר, 1992). הוא מלמד על פערים גדולים בין יחסם של הישראלים אל העולים לבין תפיסת העולים ליחס הישראלים כלפיהם. כך, רק 23% מהעולים סבורים שהישראלים רואים בקליטת העלייה משימה לאומית חשובה, לעומת 85% מן הנוער הוותיק שחשבו כך. רק 24% מהעולים סבורים שלדעת הישראלים העלייה אינה פוגעת באוכלוסייה הוותיקה, לעומת 44% מהנוער הוותיק. כמו כן, 62% מהנערים הישראלים מדווחים על יחס חיובי כלפי העולים, לעומת 35% מהנוער העולה שסבורים שיחס הוותיקים כלפיהם חיובי. החוקרות טוענות שיחסם זה של העולים – הקבוצה הלא-דומיננטית – נובע מתגובה הגנתית כללית, ומקורו במעמדה הנחות מבחינה כלכלית וחברתית יחסית לקבוצה הדומיננטית (הוותיקים). זאת ועוד, במחקר זה נמצא קשר הדוק בין תפיסת העולים את יחס הישראלים כלפיהם ובין יחסם לישראלים – ככל שהעולים חווים יחס חיובי יותר מצד הישראלים, כך גם יחסם כלפי ישראלים חיובי יותר.

מחקר זה היה הראשון שבחן את הקשר בין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של העולים ליחסם כלפי הישראלים ולהערכת היחס של הישראלים כלפיהם. עולים מן הרפובליקות האסתיות (עולי גרוזיה ובוכרה) העריכו שיחס הישראלים כלפיהם טוב יותר וגם דיווחו על יחס חיובי יותר כלפי הוותיקים לעומת העולים מהרפובליקות האירופיות. כמו כן, נערים שהשתייכו למעמד חברתי גבוה בארץ מוצאם העריכו שיחסם של הוותיקים כלפיהם טוב יותר מנערים בני המעמד הנמוך. עם זה, נערים מהמעמד הגבוה התאפיינו ביחס שלילי יותר כלפי הישראלים הוותיקים, ככל הנראה מתוך תחושת עליונות כלפיהם (ליברמן ושר, 1992).

ברוב המחקרים התגלה כי המגעים בין התלמידים הוותיקים לעולים נדירים למדי, וכי הקבוצות החברתיות שלהם מופרדות בבירור על-פי מוצאם. רק 15% מהעולים טענו כי חבריהם מתפלגים בין שתי הקבוצות, ואילו בקרב הישראלים השיעור היה נמוך עוד יותר – 8% (הנדלס, בר-צורי והלר, 1995). נתונים דומים התקבלו במחקרו של כהן: הוא מצא כי ל-75% מהתלמידים העולים אין חברים ותיקים (כהן, 1993). כמו כן, בשתי הקבוצות התגלה רצון נמוך למדי לרכוש חברים מהקבוצה השנייה: רק 26% מהעולים טענו כי הם רוצים לרכוש חברים ישראלים, ו-32% טענו כי אינם מעוניינים בזה; בקרב הישראלים הוותיקים הרצון לרכוש חברים עולים מועט עוד יותר: רק 11% היו רוצים שיהיו להם חברים עולים, ויותר ממחצית הוותיקים אינם מעוניינים כלל בהגברת האינטגרציה עם התלמידים העולים (הנדלס, בר-צורי והלר, 1995).

ממצאים דומים התקבלו במחקרה של לרנר על סטודנטים עולים באוניברסיטה העברית (לרנר, 1999). ממחקר זה עולה כי על-פי רוב, רשתות חברתיות של סטודנטים עולים מורכבות מעולים כמותם, המשמשים להם קבוצת תמיכה ראשונית ואינטימית. ההתחברות עם "הרוסים" באוניברסיטה מתפרשת כמובנת מאליה ו"טבעית", והמרואיינים מסבירים אותה ברקע ובחוויות משותפים. בעניין העדר קשרים משמעותיים עם הסטודנטים הישראלים, תשובות המרואיינים התפלגו לשתיים: חלקם האשימו את הישראלים, ש"מתעלמים" מהם ו"אינם מתעניינים" בהם, ואילו אחרים קיבלו עליהם את האחריות לניתוק, ואמרו שהוא נובע מתחושת עליונות והתנשאות כלפי הישראלים.

דימויים ותפיסות הדדיות של העולים מחבר המדינות ושל הישראלים הוותיקים

תחום חשוב אחר בחקר היחסים בין עולים לוותיקים הוא חקר הדימויים שיש לקבוצות זו על זו. המחקרים מראים כי בד בבד עם ההידרדרות שחלה במהלך השנים ביחסם של הישראלים כלפי העולים, חל כרסום בתדמיתם הציבורית של העולים. תחילה זכו יהודי חבר המדינות להערכה רבה מצד הישראלים ותדמיתם היתה של אנשי תרבות משכילים, ואילו בהמשך העלייה הם החלו להיתפס בין היתר כאחראים לעלייה בזנות, בפשע, בצריכת אלכוהול ובתאונות הדרכים (שורצולד וטור-כספא, 1997). מחקרו של ודנה מגלה כי בסוף שנות ה-90 עולי חבר המדינות מעוררים בעיקר אסוציאציות שליליות בקרב הישראלים הוותיקים: 25% מן הנחקרים הגדירו את העולים כנצלנים, אצל 19% התקשרו עולים לסמים, לפשע ולזנות, ו-72% מן הנחקרים סברו כי רבים מן העולים אינם יהודים (ודנה, 1997). אפילו כישוריהם המקצועיים של העולים, שזכו להערכה רבה כל כך בתחילת העלייה, אינם מוערכים עוד אצל כחצי מהציבור הישראלי: 53% מהנחקרים טענו כי "התעודות המקצועיות של העולים חסרות ערך ואולי אפילו מזויפות" (שם).

ממצאים דומים התקבלו בסקר דעת קהל שערך לשיש בשנת 1997 (Lemish, 2000). בתשובות על שאלות פתוחות על דימוי העולות החדשות מחבר המדינות, 65% מן הנחקרים ציינו את הסטריאוטיפים השליליים הנפוצים. התשובה השכיחה ביותר היתה תיוגן של העולות כעוסקות בזנות – 34% מן הנחקרים; 16% נוספים ייחסו לעולות חוסר מוסר ומעורבות בפשע וסמים. זאת ועוד, לשאלה ישירה אם הנחקר מסכים לטענה שעולות חדשות רבות מספקות שירותי מיין, 44% נתנו תשובה חיובית.

ואולם, האסוציאציות החיוביות על עולי חבר המדינות קשורות בהיותם ציבור איכותי ומשכיל (ודנה, 1997). הערכה של הוותיקים כלפי כישורי המקצוע וההשכלה של העולים מחבר המדינות נמצאה גם במחקרם של פרס וליסיצה (2000). לפי המחקר, הוותיקים רואים בעולים "מובילים" בשני תחומים: בתחום המדע והטכנולוגיה ובתחום המשמעת ויחסי העבודה. גם במחקרם של שורצולד וטור-כספא נמצאה הערכה חיובית כלפי העולים בממד ההישגי-אינטלקטואלי (שורצולד וטור-כספא, 1997). זאת ועוד, במחקריהם של גל (1994) וודנה (1997) נמצאה הערכה חיובית מצד הישראלים הוותיקים לתרומת העולים בשני תחומים עיקריים – תרבות וכלכלה.

במחקרים לא מעטים נבחנו תפיסותיהם של הישראלים הוותיקים בנוגע לעולים החדשים מחבר המדינות, אך לא נעשה שום מחקר מקיף על השאלה ההפוכה: מהם הדימויים, התפיסות והסטריאוטיפים הנפוצים בקרב ציבור העולים כלפי האוכלוסייה הוותיקה. המחקרים הרבים על יחסי עולים-ותיקים התמקדו בדרך כלל בשאלה כיצד העולים תופסים את יחסם של הישראלים הוותיקים כלפיהם, ולכל היותר – מה מידת קרבתם אל הישראלים הוותיקים ואם הם חפצים בחברתם. לכן, אף שחלפו עשר שנים מתחילתו של גל העלייה ההמוני מחבר המדינות, ידוע לנו מעט מאוד על דעתם של העולים החדשים על הישראלים הוותיקים.

כדי לספק תשובות בסיסיות על שאלה זו אשתמש בממצאי שמונה קבוצות מיקוד שהתכנסו בשנת 1998 במסגרת מחקרם של כהן, כספי ואדוני.⁷ הנושא המרכזי של קבוצות המיקוד היה צריכת התקשורת של עולים מחבר המדינות ברוסית ובעברית, אך בדיון עלו גם נושאים הקשורים בתפיסות ובסטריאוטיפים נפוצים שיש לעולים על הישראלים הוותיקים.

⁷ נושא המחקר הוא "ייצור וצריכת תקשורת למען ועל-ידי מיעוטים אתניים".

ממצאים דומים התקבלו גם במחקרה של האז על תרבות הפנאי בישראל של סוף שנות ה-90 (האז, 1999). במחקר זה עלה כי רוב רובם של העולים מחבר המדינות (87%) רוצים שחיי התרבות בארץ יהיו דומים לחיי התרבות במערב אירופה, אך 75% סבורים שהתרבות בישראל דומה לתרבות ארצות המזרח. 16% אחרים העריכו כי התרבות בישראל קרובה לתרבות הים-תיכונית, ורק 9% הסכימו כי היא דומה לתרבות המערבית. גם במחקרם של אדוני, כהן וכספי נמצא כי העולים רואים בתרבות הישראלית בראש ובראשונה תרבותן של עדות המזרח (46%); 11% רואים בה תרבות ערבית, שיעור דומה רואים בה תרבות ים-תיכונית ו-10% בלבד סבורים שהיא קרובה לתרבות האירופית או האמריקנית (אדוני, כהן וכספי, 1999). כך גם בעניין הדימוי המרכזי של אורח החיים הישראלי: 55% מהנחקרים טענו כי הוא דומה לאורח החיים של עדות המזרח, 12% הגדירו אותו ים-תיכוני, 9% ערבי ורק 11% סברו שהוא דומה לאורח החיים האירופי או האמריקני.

ממצאים מעניינים התקבלו גם במחקרם של פרס וליסיצה (2000). נמצא כי מחמישה תחומים שהוצגו לנחקרים – מסורת יהודית, משמעת, יחס לעבודה, מדע וטכנולוגיה וחיי משפחה – העולים מוצאים שלישראלים הוותיקים יש יתרון רק בשניים: שמירת מסורת יהודית וחיי משפחה יציבים. אמנם אין לזלזל בתחומים אלו, אך מתברר שהעולים סבורים שיש להם יתרון על הישראלים הוותיקים בתחומי מדע, טכנולוגיה ומקצוענות.

בחקר התפיסות ההדדיות והסטריאוטיפים הקבוצתיים יוחד מקום לילדים ובני נוער, מתוך הבנה שפיתוח סטריאוטיפיים והטלת סטיגמות בין כותלי בית-הספר עלולים להיות הרסניים לא פחות מבמקום עבודה או ביחסי שכנות. נמצא כי לשני-שלישים מן התלמידים הוותיקים יש תפיסה חיובית של התלמידים העולים (צבר בן-יהושע, רסניק ואחרים, 1997). עם זאת, תרבותם ושפתם נחשבות בעיניהם זרות ומנוכרות לערכים היהודיים, והם סבורים שחסרים לעולים ידיעה והבנה של תרבות העם היהודי ושל מורשתו. בשיחות עם התלמידים הוותיקים בלטה תפיסה סטריאוטיפית של העולים. הם תוארו בין השאר כאלימים, ממהרים לקלל ולהכות וכגורם מפריע בכיתה. ואולם, הם תוארו גם כחכמים, חרוצים והישגיים. זאת ועוד, לדברי הוותיקים, העולים מרבים להתרחק ולהסתגר בינם לבין עצמם, הם אינם יוזמים מפגשים עם הוותיקים ואינם מגלים רצון להיקלט בחברתם (שם). מחקר אחר בדק נטייה להשתמש בתיוגים קבוצתיים (עולים, רוסים) לעומת שמות פרטיים בהתייחסותם של התלמידים הוותיקים כלפי העולים. הוא העלה כי רק מחצית התלמידים השתמשו בשמות פרטיים כאשר הם דיברו על העולים, 14% השתמשו בתווית "עולים" ו-43% השתמשו בתווית "רוסים" (Ilatov & Shamai, 1998).

העולים מצדם רואים ביחס של הישראלים כלפיהם התנשאות, ריחוק, חוסר אכפתיות, חוסר נכונות לעזור ואף עוינות. אלה גורמים להם להסתגר בתוך עצמם. גם התלמידים העולים אימצו לעצמם תפיסה סטריאוטיפית ביחסם לוותיקים. לדבריהם, התלמידים הוותיקים חסרי נימוס ומשמעת, מלוכלכים, ילדותיים, חוצפנים ואינם מכבדים את המורים. במישור הלימודים, העולים מייחסים לעצמם רמה גבוהה יותר של השכלה והישגים מזו של הוותיקים (צבר בן-יהושע, רסניק ואחרים, 1997). במחקר אחר, שהתבסס על ראיונות פתוחים עם התלמידים העולים, דיברו העולים על המרחק התרבותי בינם לבין הוותיקים: "לישראלי יש הסתכלות אחרת על החיים, מנטליות אחרת... הישראלים חושבים על העולים שהם נמוכים יותר, שהם באו מארץ פחות תרבותית, קוראים לנו 'רוסים מסריחים', 'זונות'". החוקרות טוענות שכדי להתמודד עם הדחייה מצד הוותיקים, העולים מפתחים תחושת עליונות כלפיהם, לדוגמה: "אנחנו קוראים יותר מהם וחכמים יותר" (לוינסון ורוזמן, 1992).⁸

מחקרן של ליברמן ושר במחנות גדנ"ע בקיץ 1991 בדק דימויים קבוצתיים (ליברמן ושר, 1992). הנערים העולים התבקשו לציין תכונות דומיננטיות שליליות וחיוביות של הישראלים הוותיקים ושל עצמם. הרוב המכריע של התכונות השליליות שיוחסו לישראלים ותיקים שייכות לתחום יחסי אנוש בכלל וליחס לעולים בפרט (80% מהתכונות). לפי העולים, הישראלים מגלים יחס שלילי אקטיבי – אם בצורה מתונה (חוצפה, חוסר טקט, הצקה) אם בצורה קיצונית (תוקפנות, רוע, אכזריות). שיעור נמוך יותר של נחקרים ציינו יחס שלילי פסיבי של התרחקות (סנוביות ועליונות). טענות אחרות שהועלו בעניין יחס הישראלים לעולים היו כי הישראלים אינם מבינים עולים, אינם נאמנים ומסורים ביחסיהם והם אגואיסטים וקמצנים. קבוצה שכיחה נוספת של תכונות שליליות קשורה בתחומי תרבות, ההשכלה ונורמות ההתנהגות ("הישראלים חסרי תרבות, ידע, והשכלה והם טיפשים" – 10% מהתשובות; "צעקנים, מרעישים ומוזנחים" – 6%).

העולים התבקשו לציין תכונות חיוביות של הישראלים הוותיקים, אך אף בתכונות החיוביות שציינו יש משום ביטוי לראייה סטריאוטיפית מתנשאת כלפי הוותיקים. התכונות החיוביות העיקריות של הישראלים היו בתחום היחס לחיים ("ישראלים הם אנשים פשוטים, פתוחים, חסרי דאגות ותסביכים" – 47% מהתשובות) ובתחום יחסי אנוש (42% מהנחקרים ציינו תכונות כגון חביבות וידידותיות). כמו כן, עולים שיש להם חברים ותיקים נטו פחות לציין תכונות כגון יחס חצוף לאפיון ישראלים (35%, לעומת 47% מהנחקרים שאין להם חברים ישראלים), ועם זה, הם נטו יותר לציין חוסר ידע וטיפשות כתכונות שליליות המאפיינות ישראלים (19% לעומת 8% מן הנחקרים שאין להם חברים ישראלים) (ליברמן ושר, 1992).

יחסם של העולים כלפי עצמם חיובי יותר מיחסם כלפי הוותיקים. לדוגמה, 20% מהעולים רואים בעצמם תרבותיים, חכמים ומשכילים, לעומת 6% שייחסו תכונות אלו לוותיקים. גם בתחום היחסים הבין-אישיים העולים רואים בעצמם "חברים אמיתיים": אמנים, נאמנים, ולא "שטחיים" כמו הישראלים. לדעת החוקרות, משתקפת כאן תופעה ידועה בתחום הפסיכולוגיה החברתית: התפיסה של קבוצת הפנים מורכבת יותר מהתפיסה של קבוצת החוץ. הנערים התבקשו גם להעריך באיזו מידה בני גילם הישראלים דומים להם בשני היבטים: מראה חיצוני והתנהגות מצד אחד ואופי, השקפות ויחס לחיים מצד אחר. מהמחקר מתברר כי 60%

⁸ סבורתני כי צריך לסייג את הגישה ה"חד-כיוונית" של החוקרות. הן סבורות שעולים מפתחים תחושת עליונות בתגובת ההתגוננות ליחס מנוכר מצד הישראלים, אולם ייתכן שיש עולים שהיו חזורים מלכתחילה בתחושת אתנוצנטריות אירופית ולכן התרבות הישראלית ונציגיה – הישראלים הוותיקים – נתפסו בעיניהם כנחותים מהם.

ממצאים דומים התקבלו גם במחקרה של לרנר, אשר ערכה ראיונות עומק במדגם של סטודנטים עולים באוניברסיטה העברית (לרנר, 1999). בראיונות אלו עלו כמה דימויים מרכזיים על הסטודנטים הישראלים: "מרעישים, חסרי כבוד, חסרי גבולות, חופשיים מדי, ריקים". לעומת זאת, הדימויים המרכזיים של הסטודנטים העולים היו "אנשים משכילים, חכמים, מעניינים, שיש להם דעות, לא פשוטים" (שם, עמ' 78). גם כאן, כמו במחקרן של ליברמן ושר (1992), התגלתה נטייה להתבונן בקבוצה השנייה באופן פשטני וכוללני. ביטויים לפערים תרבותיים מתפרשים באור שלילי, ויש נכונות מעטה להבינם ולקבלם, ואילו קבוצת השתייכות של הפרט מתוארת באור חיובי, אגב הדגשת יתרונותיה על הקבוצה "היריבה".

יחסי ותיקים-עולים כפי שהם משתקפים בראי התקשורת העברית והרוסית

מגמה של שחיקה ביחס החברה הישראלית לעולים בולטת לא רק בעמדות ובהתנהגות של הציבור הרחב אלא גם בעיסוק התקשורתי בעלייה החדשה. ניתוח שיטתי של שלושה עיתונים מרכזיים בשפה העברית מגלה כי העלייה נתפסה כ"בעיה חברתית" ממדרגה ראשונה כבר בראשיתה (בשנת 1990). הכותרות שלהלן מדברות בעד עצמן: "מתרחב גל מחאה של חסרי הדיור נגד העולים", "מחריפה בעיית הדיור לזוגות הצעירים: גם לנו מגיע מקום לישון", "אולגה, כלכלנית במקצועה, בינתיים קוטפת אפרסקים", "מפטרים עובדים קבועים ולוקחים במקומם עולים", "מתיחות בכרמיאל בין עולים לוותיקים. ראש העירייה: זה חומר נפץ חברתי", "השר פרץ: אני עומד במלוא התוקף על כך שכ-30% מהעולים מברה"מ הם לא יהודים", "עלו לפני חודש מברה"מ וכבר שדדו נהג מונית", "ליאוניד השאיר מכתב על הקשיים בארץ ותלה את עצמו", "הנדסאי מקשיב מוכן להסתפק ברחיצת מכוניות" (שויצר וחבקיין, 1991).

מן הכותרות אפשר לראות שהעלייה והקליטה הוצגו כבעיה הן עבור האוכלוסייה הוותיקה הן עבור העולים עצמם. החוקרות סיווגו את הכתבות בנושא עלייה על-פי יחסן לנושא: 47% – בעיה חברתית, 30% – פתרון, 15% – ידיעות נייטרליות ו-8% – ידיעות דו-משמעיות. לדעת החוקרות, הצגת העלייה והקליטה כבעיה חברתית, שלעתים קרובות פתרונה בא על חשבון האוכלוסייה הוותיקה, היא בעייתית ביותר, ויש בה כדי להרע את יחסם של הוותיקים כלפי העולים. עם זאת, חשוב לציין כי בראשית גל העלייה התמקדה העיתונות בבעיות ממשיות של הקליטה: בעיקר בבעיית הדיור (25% מכלל הכתבות), וכן בתעסוקה ובקליטה חברתית. כתבות שיש בהן משום הטלת סטיגמה על ציבור העולים, כגון על מעורבותם של העולים בפלילים, היו רק 0.5% מכלל הכתבות (שויצר וחבקיין, 1991).

ואולם, במהלך שנות ה-90 הורע יחסה של התקשורת הישראלית כלפי עולי חבר המדינות במידה ניכרת. הסיקור התקשורתי של העלייה הרוסית נעשה שלילי יותר, וסטריאוטיפים קבוצתיים הודגשו ואף נוצרו בו. כותרות נבחרות מתוך העיתונות הכתובה והאלקטרונית שאסף לשם בשנים 1992-1993 מדגימות זאת היטב: "הרוסים על אלימות: ...בשבילנו לסדר בנק זה לא עבירה... לשדוד בנק זה מצווה"; "קליטה – ירושלים '92: שתי נערות רוסיות בנות 14 ו-15 מספרות על עיסוק בזנות ברחובות העיר..."; "אנו באנו ארצה – מזייפים ועולים"; "המאפיה הרוסית – המלחמה על שוק הבשר הרוסי"; "מחצית מרשיונות הנהיגה שהוצאו ברוסיה והוחלפו בארץ ברשיונות ישראליים, מזויפים"; "50% מילדי העולים אינם רוצים להתגייס לצבא"; "עלייה וקוץ בה – זנות רוסית בתל-אביב" (לשם, 1993). כפי שאפשר לראות, בכל הכותרות שלעיל ארץ המוצא של העולים מצוינת בבירור ומוזכרות "העובדות" (לעתים קרובות מתברר שהדברים אינם נכונים⁹). כך מודבקות סטיגמות של רמאים, עבריינים, זונות ולא-יהודים על ציבור עולים שלם.

סולודקינה ניתחה עיתונות עברית בשנים 1991-1993 (סולודקינה, 1993). לדעתה, העיתונות הדגישה את המוסר הירוד של הנשים העולות, סיקרה את התגבשותן של קבוצות המאפיה הרוסית והתעמקה ב"שכרות נצחית ורמאות ללא גבול" של העולים – שחלקם הגדול אף אינם יהודים אלא "ערב רב של אספסוף מקרי אשר נאלץ לעשות כאן נחיתת אונס בדרכו מברה"מ לשעבר לאמריקה" (שם, עמ' 168). לטענת המחברת, גם כלפי עליית שנות ה-70 (כמו כלפי כל

⁹ לדוגמה, בתגובתה של משטרת ישראל צוין כי שיעור הרשיונות המזויפים בקרב העולים נמוך הרבה יותר משדורו בעיתונות (לשם, 1993). כמו כן, שיעור הפשיעה בקרב העולים נמוך מכלל אוכלוסיית ישראל: שיעור העולים בכלל הפושעים הוא 3%, ואילו שיעור העולים באוכלוסייה הוא 10% (סולודקינה, 1993).

מחקר מאוחר יותר שערך למיש התמקד בדימוייהן של נשים עולות בשלושה ימונים מרכזיים ("ידיעות אחרונות", "מעריב" ו"הארץ") בשנים 1994-1996 (Lemish, 2000). מחקר זה מציג תמונה דומה. על-פי למיש, הדימוי התקשורתי השכיח ביותר של נשים עולות היה של זונות (נערות ליווי, חשפניות וכיו"ב). הכותרות שלהלן יכולות להמחיש זאת: "בשר טרי לישראלים", "בשר להשכרה", "וודקה, קוויאר וסטריפטז", "קצין משטרה קיים מגע מיני עם זונה רוסייה בכלא באבו-כביר".

דימוי שכיח נוסף הוא הצגתה של האשה העולה מרוסיה כזרה ולא-יהודייה: "גופתה של עולה חדשה לא הובאה לקבורה בשל חשש ליהדותה", "אחותו של חייל המשרת בצה"ל גורשה מישראל בטענה שאינה יהודייה". עוד דימוי של "הזרה" ו"האחרת" ניכר בהצגתן של העולות כשונות מהדימוי הנשי המקובל בקונסנוס הישראלי ובמסורת היהודית. לכאן שייכות הכתבות הרבות שהדגישו את היותן של עולות חדשות גרושות ואמהות חד-הוריות, וכן ההפלות התכופות שהן עושות כאמצעי מניעה: "קליטה קשה – גירושין קלים"; "נשים עולות מבצעות הפלה בין 6 ל-8 פעמים במהלך חייהן". לבסוף, דימוי הזר והאחר בא לידי ביטוי בסיפורים על עוני ופשע – הפריפריה החברתית של החברה הנורמטיבית. מכתבות אלו עולה כי העולים מרוסיה גרים בשכונות עוני, מעורבים בפעילויות בלתי-חוקיות למיניהן והם פושעים וקורבנות פשע ואלמות גם יחד. נוסף על כך הודגש לא פעם הקשר בין המוצא הרוסי לבין השימוש המופרז באלכוהול (Lemish, 2000).

את הסיקור המוטה של העולים מחבר המדינות בכלי התקשורת בעברית אפשר לסכם בציטוט מתוך כתבתה של הראבן בעיתון "מעריב":

את העולים מאתיופיה קל מאוד לאהוב: מבחינה תרבותית הם אינם מאיימים עלינו ומשום מובן אינם נתפסים כמתחרים. מעטים מהישראלים הוותיקים התוודעו אי-פעם לאתיופים שלא דרך התקשורת ולפיכך מדובר בעיקר בדימוי תקשורתי. האתיופי הוא אח צעיר, חינני ועדין, שאותו הצלנו במבצע מרהיב נוסח ישראל של פעם... במשחק התפקידים הטרגי, שעליו מנצחת התקשורת, נראה שה"רוסים" נידונו למלא את התפקיד הנגדי: כועסים, תובעניים, שיפוטיים, מביאים עמם לארץ זנות, פשע, אלכוהול ותאוונות דרכים. העובדות כמובן, אינן חשובות. לטענת המשטרה, שיעור הפגיעה בקרב עולי ברה"מ נמוך מזה שבקרב הישראלים הוותיקים, אך עולה חדש שפשע יזכה תמיד לכותרת שתזכיר את הסטטוס השיוכי שלו... (מעריב, 31 בינואר 1992).

על התקשורת העברית נעשו כמה מחקרים חשובים המסייעים לנו לעקוב אחר השינויים בסיקור העלייה הרוסית במהלך השנים, אולם על התקשורת בשפה הרוסית נעשו מעט מאוד מחקרים. את המקיפים בהם עשתה נרספי זילברג. היא ניתחה עיתונים מרכזיים ברוסית בשנים 1990-1994 (זילברג ולשם, 1999; Zilberg, 1995).¹⁰ לטענת החוקרת, ברוב העיתונים הכתבות הדגישו את הניכור החברתי בין ותיקים לעולים ובין נוער ישראלי לנוער עולה, וכן את הדימוי השלילי של העולים בעיתונות הישראלית – "אנשים מיותרים ומקרים סוציאליים" (זילברג ולשם, 1999). תחושת אובדן הסטטוס המשותפת לרבים מן העולים ותחושת הניכור שהם חשים מצד הוותיקים באות לידי ביטוי באופן הצגת התרבות הישראלית ויחסי עולים-ותיקים. כך, המאמר הסאטירי "אדם לאדם יהודי" מציג את דמות הוותיק כאדם קר ומחושב, אשר מחפש רווח אישי על חשבון "אחיו", עולה חדש:

ללא ספק, כאן אדם לאדם הוא יהודי וגם אח. יחד עם זאת, אותו אח ייקח \$400 שכר דירה וישלם לאחיו 5 ש"ח לשעה במקום 10 ש"ח. וזאת מפני שישנם דברים שחזקים יותר מתחושת הקרבה שבין האחים, וזה הרווח הכלכלי (ליפשיץ, "בסדר?", צוטט אצל Zilberg, 1995).

לפי זילברג, רוב העיתונים ברוסית שניתחה תורמים לסגרגציה ולגיבוש של זהות קהילתית מובחנת. העיתונים החצינו את מצוקותיהם האישיות של העולים, ובתוך כך הטיחו האשמות בחברה הקולטת ובמוסדותיה וחידדו את הפערים בין העולים לחברה הסובבת. אחת השיטות הנפוצות להדגשת הניגודים שבין העולים לחברה הקולטת היה שימוש בלשון של "הם" ו"אנחנו":

חדלנו מניסיונות לעורר את תחושת האחדות היהודית, אין להם עניין בחיינו בקרוונים ועל כן אין לנו עניין באוהלים שהם חיו בהם בעבר. הם גונבים את כספנו, שייחנקו בו... אנחנו נפרוץ קדימה, בעצמנו... איננו זקוקים להם (מרקינה, "נאש ירושלים", 14 במאי 1993).

בניתוחה למוסף הסאטירי ברוסית "בסדר?" זילברג טוענת שרוב הסטריאוטיפים על העולים בתקשורת העברית זוכים לסיקור ולתגובה נרחבת בתקשורת הרוסית (זילברג, 1995). לדוגמה, סטריאוטיפ נפוץ, שמפריע מאוד לעולים, הוא הטלת ספק ביהדותם. מודעה סאטירית מדגימה זאת היטב: "יהודים סובייטים, בואו לישראל! רק כאן חלומכם הכמוס להפוך לרוסים יתגשם!". מאמרים סאטיריים אחרים מציגים את הישראלים כחסרי תרבות ונימוסים בסיסיים, למשל המאמר שכותרתו "להיות ספוק":

צברים הם כמו ילדים. הרבה אנשים שואלים: כיצד עלינו לנהוג עם הצברים? תקראו ד"ר ספוק! אך בינתיים הנה לכם מספר עצות שימושיות: התפיסה של הצבר הנה שונה מתפיסת האנשים הבוגרים. צבר הוא שמח, עליז וקליל-דעת. הוא לא יודע על בעיות של מבוגרים: שכר דירה, עבודה, בנקים, הלוואות... צברים

¹⁰ חשוב להדגיש כי ניתוח העיתונות הרוסית שעשתה זילברג מתרכז רק בשנים הראשונות של תהליך הקליטה. ואולם, שנים אלו היו גם המכריעות ביותר בעיצוב העמדות של עולי חבר המדינות בסוגיות של זהות ויחסים בין-קבוצתיים, ובשנים האלה נוצר הבסיס לפעילות הציבורית והפוליטית שלהם והתהוו הקווים המנחים אותם עד היום.

(Zilberg, 1995).

בקטע זה מופיעים כמה דימויים נפוצים של העולים על הישראלים הוותיקים: הם כמו ילדים, לא מחונכים, לא מתורבתים. מהצגת הוותיקים כך מסתבר שהעולים רואים בעצמם אליטה, אנשים משכילים ומתורבתים. הצגה זו של הדברים מחזקת את גאוותם הקבוצתית ומדגישה את עליונותם התרבותית של העולים על הישראלים הוותיקים.

מוטיב נוסף שמופיע שוב ושוב בעיתונות הרוסית מלמד על פערי תרבות ומנטליות בין הישראלים לעולים – העולים משייכים את עצמם לתרבות האירופית ואת הישראלים – לתרבות המזרחית:

ישראל מייצגת רק יהודים מארצות האסלאם וצפון-אפריקה. יש להם מנטליות משותפת, תרבות משותפת, ואין ביניהם ויכוח... אלטרנטיבה לישראל, כפי שאני רואה אותה, היא למעשה העם היהודי במדינות אירופה ואמריקה (פלדמן, "נובוסטי נדלי", 13 בנובמבר 1993).

לסיכום אפשר לומר שהשימוש בסמלים ובדימויים של המורשת המשותפת המייחדת את הקבוצה, שפרשנותם התרבותית מוכרת אך ורק לציבור שבא מאותה תרבות, והדגשת הנורמות והערכים החברתיים שמייחסים יוצאי חבר המדינות לעצמם – כל אלה מגדירים ומדגישים את גבולותיה של הקהילה. גבולות אלו מבחינים בין "אנחנו", דוברי הרוסית בעלי התרבות והמורשת המשותפת, לבין "הם", החברה הסובבת אותם בישראל. מדי פעם הזרקור מופנה אל קבוצת משנה אחרת בסביבה זו: הביורוקרטים, העיתונות העברית, מערכת החינוך, הוותיקים, המזרחים, הדתיים וכו'. בתיחום גבולות הקהילה ובהגנה על המשתייכים אליה יש משום פיצוי הנרדפים, ובתוך כך מודגשים הנימוקים לדימוי עצמי חיובי לעומת הסביבה העוינת. בזכות תפקידיה אלו, עיתונות העולים היא גורם בעל משקל מכריע בגיבוש אוכלוסיית העולים ההטרוגנית והפיכתה מקהילה מדומה לקהילה בעלת תודעה אתנית משותפת. קהילה זו התפתחה ממצב של שוליות אישית וקבוצתית לקהילה מתגבשת במישור המקומי והארצי, ונלחמת על זהותה ועל מעמדה בחברה הישראלית (זילברג, לשם וליסק, 1995; זילברג ולשם, 1999; כספי ואליאס, 2000).

דיון ומסקנות

בראשית גל העלייה היתה ציפייה שעולי חבר המדינות, ה"שבים למולדתם ההיסטורית" והם חלק אינטגרלי מהקולקטיב היהודי, יתקבלו בחום ובאהדה על-ידי התושבים הוותיקים ויתערו במהרה

היחס השלילי כלפי עולי חבר המדינות קיים בכל שכבות האוכלוסייה, אך מוקדו העיקריים הם בשכבות שרמת ההכנסה שלהן נמוכה מהממוצע, בקרב צעירים (מתחת ל-30), בקרב בעלי השכלה תיכונית חלקית ובין יוצאי אסיה ואפריקה. מכאן שיכולת האוכלוסייה הוותיקה לפתח באופן ספונטני מערכות תמיכה בלתי פורמליות בעבור העולים מוגבלת בעיקר למבוגרים, המשכילים, בעלי רמת הכנסה גבוהה וממוצא אירופי. ואולם, מדיניות הקליטה הישירה ומצוקתם הכלכלית של העולים יוצרים ריכוזי מגורים של עולים דווקא בשכונות המצוקה וביישובי הפריפריה, סמוך לאוכלוסייה המתאפיינת ביחס שלילי לעלייה ולעולים (בן-צורי והנדלס, 1992; לשם, 1993).

שינויים בעמדות האוכלוסייה כלפי העולים מצאו את ביטויים גם ביחס התקשורת העברית אל העולים. השיח התקשורתי על עולי שנות ה-90 התאפיין בתנודות חריפות בתוך פרקי זמן קצרים: מהתפעמות לנוכח היקף העלייה לחששות בדבר יכולת הקליטה של החברה הישראלית; מהתפעלות מכישורי כוח האדם של קבוצה זו לציון מעורבותה בעבריינות ובסטיות לסוגיהן; מתקווה לשיפור המאזן הדמוגרפי בחברה הישראלית לשאלות על זיקתם של העולים לקולקטיב היהודי והציוני. מהפך זה בתדמיתם של העולים בא לידי ביטוי גם בשיח הציבורי והפוליטי. במהלך שנות ה-90 נשמעו לא פעם קריאות להגבלת העלייה בטענה שנכנסים לארץ לא-יהודים ויש יבוא של זנות ושל פשע מאורגן (לשם וליסק, 2000; סולודקינה, 1993; Lemish, 1998; Shuval, 2000).

לכן, כדי לטפל בבעיות שנוצרו במפגש בין עולי חבר המדינות לישראלים הוותיקים, בראש ובראשונה יש לנסות ולהבין את הסיבות להרעת יחסם של הישראלים אל העולים. על-פי לשם, הסיבה הראשונה היא הגידול העצום במספר העולים: הסקרים שנערכו בשנים 1986-1992 מלמדים שההרעה נמשכת בעמדות הציבור כלפי העלייה והעולים תואמת את הגידול במספר הכולל של העולים מראשית גל העלייה (לשם, 1993). ואולם, הסקרים שנערכו בשנות ה-70 וה-80 מראים כי היו תנודות ביחסם של הישראלים הוותיקים כלפי העלייה גם לפני העלייה ההמונית. למשל בשנת 1979 שיעור הסבורים שהעלייה חיונית למדינה היה 75% בלבד; שיעור זה עלה ל-82% בשנת 1986, וירד ל-71% בשנת 1992 (דמיאן ורוזנבאום-תמרי, 1992).

גם את השינויים בנכונותם של הישראלים הוותיקים לוותורים אישיים למען קליטת העלייה במהלך השנים אין להסביר רק על בסיס השינויים במספר העולים. בשנת 1976 הסכימו 47% מהוותיקים לוותורים אישיים למען העלייה; בשנת 1977 עלה שיעורם ל-68%; בשנת 1979 הצטמצם שיעור המסכימים לפחות מחצי – 31%; הוא קפץ בחזרה ל-64% בשנת 1986, ושוב צנח בשנת 1992 ל-33% (דמיאן ורוזנבאום-תמרי, 1993). כל השינויים הללו מלמדים שמספר העולים שבאו בשנה מסוימת או מספרם המצטבר של העולים בארץ אינם הסבר בלעדי להרעת יחסם של הוותיקים לעלייה ולעולים. יש לחפש את ההסבר בשינויים בסדר-היום הציבורי (גידול באבטלה,

גורם נוסף להיווצרות עמדות עוינות כלפי העולים הוא תחושות החרדה בתחומי הדיור והתעסוקה בקרב האוכלוסייה הוותיקה בעקבות גל העלייה הגדול מחבר המדינות. לפי לשם, עוד בשנות ה-70 זוהה הקשר השלילי בין רמת הדאגה האישית והמשפחתית בתחומי התעסוקה והדיור לבין מידת הנכונות לויתורים אישיים למען העלייה (לשם, 1993). גם מחקרים שנערכו בשנות ה-90 בישראל תומכים בטענה זו: השכבות החלשות ביותר (בעלי רמת ההשכלה וההכנסה הנמוכות, ערביי ישראל, בני עדות המזרח וצעירים), שהן גם המוטרדות ביותר מבעיות בתחומי התעסוקה והדיור, תובעות להגביל את קצב העלייה ולצמצם את הסיוע שניתן לעולים (בן-צורי והנדלס, 1992; הורוביץ ולשם, 1998; לשם, 1993). לדוגמה, במחקרו של גל נמצא כי בקרב הנחקרים שאינם מודאגים מבעיות התעסוקה והדיור 74% תומכים בעלייה, ואילו בקרב הנחקרים המודאגים מנושאים אלו – רק 56% (גל, 1994). ממצאים אלו מחזקים ממצאים לא מעטים של מחקרים בתחום היחסים בין אוכלוסיית הרוב לבין המהגרים במדינות מערביות אחרות: נמצא קשר מובהק בין השכלה והכנסה נמוכות לבין עמדות עוינות כלפי קבוצות מהגרים (לשם, 1993).

אפשר להסביר ממצאים אלו על-ידי תיאוריית האיום המוכלל שפיתחו סטפן וסטפן (Stephan & Stephan, 1996a; Stephan & Stephan, 1996b). לפי תיאוריה זו, עמדות שליליות כלפי מהגרים נוצרות במצב שבו אדם תופס שיש ניגוד אינטרסים בין קבוצתו לבין הקבוצה האחרת, כגון מאבק על משרות, בתי-ספר ודיור. התחרות עצמה מביאה ליצירת עמדות שליליות כלפי הקבוצה היריבה. תיאוריית האיום המוכלל גורסת עוד שדעות קדומות כלפי מהגרים קשורות בשלושה מקורות של איום נתפס שחווה האוכלוסייה הקולטת: האיום הריאלי (שמתעורר עקב חשש מפגיעה פיזית, מפגיעה במקורות התעסוקה או מפגיעה בשירותי הרווחה); האיום הסימבולי (שמתעורר עקב חשש מהשתלטות תרבותית של המהגרים ומפגיעה בנורמות ובערכים הנפוצים) והאיום הבין-אישי (שמקורו בחששות מפני המפגש עם המהגרים ומיחסי גומלין עמם).

על סמך ההנחות שביסוד תיאוריה זו, במחקרם של שורצולד וטור-כספא נמצא כי בשלושת מקורות האיום, החששות שהביעו הישראלים הוותיקים מפני העולים מחבר המדינות רבים מהחששות מפני העולים מאתיופיה. העולים מחבר המדינות, בשל השכלתם הגבוהה, ניסיונם הטכנולוגי ומספרם הניכר, מעוררים חשש מתחרות על משאבים נדירים כמקורות פרנסה (איום ריאלי) ומהשפעות תרבותיות שליליות (איום סימבולי). בשל הדימוי הסטריאוטיפי של העולים כאנשים תובעניים ובלתי נעימים לאינטרקציה חברתית, הישראלים חוששים מפני יחסי גומלין אתם (איום בין-אישי) (שורצולד וטור-כספא, 1997).

תיאוריית האיום המוכלל מאפשרת להסביר גם מדוע דווקא מגזרים מסוימים ולא אחרים מתאפיינים בעמדות שליליות יותר כלפי העלייה מחבר המדינות. המזרחים, שאך זה החלו במוביליות חברתית מואצת, ולראשונה אף השיגו "רוב דמוגרפי" מול האשכנזים, חשים מאוימים על-ידי העולים, שרובם "אשכנזים", בעלי השכלה ומיומנויות תעסוקתיות גבוהות. יתרה מזו, חששם של המזרחים מפני העולים נובע מכך שמשאבים לאומיים שהחלו להיות מוזרמים לשיפור

Isralowitz & Saad, 1992;

(Leshem & Lissak, 1995). הערבים אזרחי ישראל, שאף הם היו בעיצומה של מוביליות, חוששים מלבד האיום התעסוקתי גם מאיום על כוחם הפוליטי-אלקטורלי (קימרלינג, 1998; Al-Haj, 1998). נוסף על כך, היות שרוב העולים חילונים (ולחלקם אף בני-זוג לא יהודים), "העולים מרוסיה" נתפסים כאיום על כוחן הפוליטי של המפלגות הדתיות ועל "אופייה היהודי" של המדינה (קימרלינג, 1998; Shuval, 1998b).

על-פי סולודקינה, החרדות של האוכלוסייה הוותיקה מפני העולים קיבלו ביטוי נרחב בתקשורת העברית (סולודקינה, 1993). פיתוח תדמיתה התקשורתית השלילית של העלייה התרחש בד בבד עם החרפתן של הבעיות החברתיות בישראל: התייקרות הדירות, הגידול באבטלה, ירידת השכר הממוצע במשק ותחילתה של תחרות מקצועית בין העולים לוותיקים. לדוגמה, הסטריאוטיפ על רמתם המקצועית הנמוכה של עולי חבר המדינות משקף את התחרות הכלכלית עם הישראלים הוותיקים. זה סטריאוטיפ נוח למדי, שכן הוא מאפשר להכריז שהמתחרה הוא חסר ערך מבחינה מקצועית עוד בטרם כניסתו לתחרות. עוד טוענת סולודקינה שגם סטריאוטיפים אחרים (על המאפיה הרוסית, הזנות וכד') הם תגובות מגן של השכבות החלשות בחברה הישראלית למידע על מספרם הגדול של בעלי השכלה גבוהה בקרב העולים מרוסיה.

ואולם, יש להתבונן בתהליך של תיוג העולים בכלי התקשורת העברית בהקשר רחב יותר, ולא רק כביטוי לתחרות בינם לבין האוכלוסייה הקולטת. על-פי למיש, תיוגם של מהגרים בכלי התקשורת הדומיננטיים אינו תופעה חדשה או ייחודית (Lemish, 2000). במדינות קולטות הגירה, תקשורת המונים בדרך כלל נוטה לסיקור סטריאוטיפי של מהגרים, אגב שימוש נרחב בקלישאות ובדעות קדומות ושימת דגש יתר על מקרים פליליים או חריגים. לטענת למיש, אפשר להבין את יחסה של התקשורת למהגרים בהקשר אידיאולוגי כללי של הבניית "האחר", ובעקבות תהליך זה הרוב מגבש את תחושת הסולידריות והזהות הפנימית שלו עצמו לנוכח המיעוט "החריג".

יתרה מזו, העיתונות לא רק משקפת את הלכי הרוח ביחס לעולים אלא גם יוצרת עמדות אוהדות פחות כלפיהם. לכן, הסיקור המגמתי של העלייה בכלי התקשורת הישראליים הוא סיבה נוספת להרעת יחסם של הוותיקים כלפי העולים. על-פי כספי, הן מערכת קבלת ההחלטות המדיניות הן עמדות הציבור הרחב מעוצבות במידה רבה על-ידי התקשורת, וסדר היום הציבורי נקבע ברובו על-פי סדר היום התקשורתי (כספי, 1995). לכן, כאשר התקשורת "נסחפת" בחיפוש אחר הבולט, החריג והחדשותי, ובתוך כך נוטה להבליט את הידיעות הצהובות והפיקנטיות, היא עלולה ליצור בקרב הקוראים והצופים עמדות שליליות כלפי העולים ולחזק את הסטריאוטיפים הקיימים.

מחקרה של למיש הוא מהמחקרים המעטים שעסקו בקשר שבין הסיקור התקשורתי לבין עמדות הציבור בנושא קליטת העלייה (Lemish, 2000). למיש מצאה כי 52% מהנחקרים ששואבים את רוב המידע שלהם על העולים מאמצעי התקשורת התאפיינו בעמדות שליליות כלפי העולים, ואילו רק 31% מהנחקרים שהיה להם מגע אישי עם העולים הסכימו לדימוי השלילי של

צדו השני של המטבע הוא יחסם של העולים כלפי הוותיקים והערכתם ליחס של הוותיקים כלפיהם. על-פי ספרות המחקר, בד בבד עם הרעת יחסם של הישראלים כלפי העולים ירדה הערכת העולים ליחס הישראלים כלפיהם: סקרים שעקבו אחר הערכת העולים ליחסם של הוותיקים כלפיהם גילו כי במהלך שנות הקליטה עלה שיעור העולים הטוענים כי היחס של הישראלים כלפיהם לא טוב או אדיש (דמיאן ורוזנבאום-תמרי, 1996, 1998; צמח וויזל, 1999). נקל לשער כי תהליך זה הוא מעגלי והוא עשוי לתפוס תאוצה בכל סיבוב: הציבור הישראלי והתקשורת הישראלית מביעים יחס עויין ומנוכר כלפי העולים, אלה מצדם מפתחים אסטרטגיית התנשאות והסתגרות, וזו פוגעת בוותיקים ומונעת מהם כל ניסיון התקרבות אל העולים, וכן הלאה.

לדעת חלק מהחוקרים, ההתנשאות ותחושת העליונות שפיתחו העולים כלפי הישראלים הוותיקים הם תגובת התגוננות פסיכולוגית ליחס של ניכור ועוינות מצד הישראלים. לציבור העולים, שהביא עמו נכסים תרבותיים ומקצועיים לא מבוטלים, היה קשה להשלים עם הטלת ספק במקצועיותם, בהגיונותם וביושרם, וכן ביהדותם. לכן, כדי לשמור על כבודם כיחידים וכציבור, הם החלו לפתח סטריאוטיפים נגדיים על הישראלים הוותיקים: הם לא תרבותיים, לא מפותחים, לא מנומסים, לא הגונים וכו'. בד בבד עם פיתוח הסטריאוטיפים השליליים על הוותיקים התרחשה אידיאליזציה של ציבור העולים (משכילים, תרבותיים, מערביים) ושל התרבות הרוסית (עשירה, עמוקה, עתיקה) כנגד התרבות הישראלית "השטחית והפרובינציאלית" (לרנר, 1999; ליברמן ושר, 1992; לוינסון ורוזמן, 1992; Zilberg, 1995).

ואולם, הסיבתיות ביצירת תגובת ההתנשאות והעליונות התרבותית בקרב עולי חבר המדינות מעולם לא נבדקה לעומק. ייתכן בהחלט כי תחושת העליונות התרבותית אינה רק תגובה ליחסם של הישראלים, אלא שחלקים מסוימים בציבור העולים ראו בעצמם מלכתחילה חלק מקבוצה אליטיסטית, נשאת התרבות הרוסית הגבוהה (לרנר, 1999). עקב ראייה אתנוצנטרית זו, העולים פירשו את התרבות הישראלית כנחותה ופרובינציאלית, והדבר רק חיזק בקרבם את תחושת העליונות ואת הרצון להתבדלות תרבותית וחברתית. סימוכין ראשוניים לכך אפשר למצוא במחקרן של ליברמן ושר (1992). הן מצאו כי נערים עולים שהשתייכו למעמד חברתי גבוה בארץ מוצאם התאפיינו ביחס שלילי כלפי הישראלים הוותיקים יותר מנערים ממעמד חברתי נמוך, אף שהם קיבלו יחס טוב יותר מצד הוותיקים לעומת הנערים מהמעמד הנמוך. זאת ועוד, נחקרים עולים מביעים בכל הסקרים תחושת ריחוק כלפי ישראלים ותיקים בני עדות המזרח (סומך, 1998; פרס וליסצ'ה, 2000), ומסתייגים מאופייה "המזרחי" של התרבות הישראלית (האז, 1999). אפשר לשער אפוא כי דעות מתנשאות כלפי המזרחים והתרבות המזרחית עשויות להרחיק מהעולים קבוצות אוכלוסייה אלו ולגרום בקרבן לתחושות עזות עוד יותר של ניכור ועוינות כלפי העולים.

כמו העיתונות העברית, גם העיתונות הרוסית תרמה להגדלת הפערים בין העולים לוותיקים. היא הבליטה והחצינה את מצוקתם של העולים, ובכך יצרה מכנה משותף בין העולים, שהודגש עוד יותר לנוכח העוינות הגוברת מצד האוכלוסייה שסביבם. בניסיונה להגן על כבודם של בני הקהילה, היא טיפחה סטריאוטיפים שליליים על הישראלים הוותיקים: אנשים גסים, חסרי

(Zilberg, 1995).

נטייתה זו של העיתונות הרוסית לא היתה רק תגובה לביטויי העוינות שהתפשטו באוכלוסייה הוותיקה ובתקשורת העברית. הסיבות לטיפוח הניכור העדתי בעיתונות הרוסית עשויות להיות מורכבות יותר. בהקשר זה יש לציין כי רוב הכותבים בעיתונות הרוסית השתייכו בחבר המדינות לשכבה אליטיסטית של סופרים, במאים ואנשי אקדמיה. לכן, בהגיעם ארצה הם החלו לראות בעצמם נציגיו הטבעיים של ציבור העולים, אגב טשטוש בין תפקידיו של עיתונאי לבין תפקידיו של מנהיג חברתי ופוליטי (זילברג, לשם וליסק, 1995; כספי ואליאס, 2000).

על-פי Riggins, אנשי התקשורת של מהגרים ומיעוטים אתניים עשויים לעתים קרובות לקבל עליהם תפקיד של הנהגה פוליטית (Riggins, 1992). ואולם, ערבוב בין שני התפקידים האלה משפיע בהכרח על אופי הסיקור העיתונאי. סיקור עיתונאי שנעשה מתוך עמדה של מעורבות חברתית ופוליטית לעולם לא יהיה חף מסובייקטיביות ומהטיות ערכיות. כאן נעוצה לדעתי אחת הסיבות לעמדה המיליטנטית של העיתונות הרוסית כלפי החברה הישראלית. העיתונאים הרוסים ראו בעצמם מנהיגיו של ציבור העולים ולכן הם סיקרו את המציאות מנקודת מבטם של העולים, למען העולים, ומתוך הדגשים תוכניים, חברתיים ופוליטיים השאובים מעולם הערכים והדימויים המשותף להם ולציבור קוראיהם (זילברג, לשם וליסק, 1995).

ואולם, מחקרם של כספי ואליאס מגלה כי המניע האידיאולוגי לא היה המניע הבלעדי לעמדות המיליטנטיות של העיתונות הרוסית כלפי החברה והתרבות הישראליות (כספי ואליאס, 2000). מראיונות שנערכו עם עורכים ומו"לים של עיתונים ברוסית עולה כי ההחלטה של חלק מהעיתונים להתרכז בבעיות הקליטה ובתוך כך להדגיש את העימות ואת ניגוד האינטרסים בין העולים לבין האוכלוסייה הוותיקה היתה החלטה מסחרית מחושבת. העיתונאים האלה הניחו כי בתחילת תהליך הקליטה עולה חדש שרוי בהלם תרבותי עמוק, טרוד בבעיות הקליטה ומתוסכל מהירידה במצבו החברתי-כלכלי. לכן, כדי לספק את צרכיו של העולה היה העיתון ברוסית חייב להבליט את קשיי המעבר לארץ החדשה, ובכך לאפשר מעין קתרזיס קבוצתי. ואכן, כפי שכבר נטען לעיל, העיתונות הרוסית התמקדה בשנותיה הראשונות בבעיות ייחודיות של ציבור העולים על חשבון סיקור מאוזן יותר של מגוון ההיבטים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים של החברה הישראלית (זילברג, לשם וליסק, 1995; כספי ואליאס, 2000).¹¹

הערכת המחקרים שנעשו בנושא והצעות למחקר עתידי

לצד התרומה הלא-מבוטלת של המחקרים שסוקרו לעיל להבנת דפוסי היחסים בין עולי חבר המדינות לישראלים הוותיקים, רובם לוקים בכמה חסרונות משמעותיים. רוב המחקרים שנעשו עד כה מספקים לנו נתונים סטטיסטיים מפורטים, אך כאן גם חסרונם המרכזי: רובם "מחקרים כמותיים", הפונים אל הנחקרים בשאלונים מובנים (אם בראיון פנים אל פנים אם בסקר טלפוני). שיטה כזאת מאפשרת לקבל ממצאים אחידים שנוח לעבד עיבוד סטטיסטי, ומתוכם אנו יכולים

מכיוון שהשיטות הכמותיות מציגות לנחקרים שאלות סגורות בלבד, הן נותנות מקום קטן מאוד לקולם "האמיתי" של הנחקרים, דהיינו – ליכולת להסביר במלים שלהם אילו משמעויות ואילו שיקולים עומדים מאחורי תשובותיהם. לדוגמה, במחקרו של ודנה התגלה שהעלייה מחבר המדינות "מפחידה" שליש מהנחקרים (ודנה, 1997); אך ממצא זה אומר לנו מעט מאוד על המשמעות של הפחד לנחקר ועל מקורות הפחד: האם הוא נוצר עקב מפגש עם העולים? אם כן – איזה סוג של מפגש? שמא הפחד נוצר עקב דיווחים מגמתיים בכלי התקשורת הישראליים? כמו כן, המשפט "העלייה מרוסיה מפחידה אותי" נוסח בשאלה עצמה, ויש מקום לשאול אם המשיב היה אומר אותו באופן ספונטני בתשובה על שאלה פתוחה. דוגמה אחרת אפשר להביא ממחקרו של פלדמן (1998). הוא מצא כי עולים חשים ריחוק קיצוני כלפי "יוצאי מרוקו". גם ממצא זה משאיר שאלות פתוחות רבות: האם העולים מסוגלים להבחין בין כלל יוצאי עדות המזרח לבין יוצאי מרוקו, או שמא כל ישראלי כהה עור נתפס בעיניהם כ"מרוקני"? מדוע דווקא כלפי יוצאי עדה זו העולים חשים ניכור רב כל כך? האם מקורו ביחס עוין מצד יוצאי מרוקו, או שמא מקורו בשמועות שעוברות בתקשורת בין-אישית?

אי-אפשר להשלים את המידע החסר באמצעות שאלונים מובנים, ויש צורך להעשיר את המחקר בנושא באמצעות שיטות מחקר "איכותיות" של ראיונות עומק וקבוצות מיקוד. המחקר האיכותי עשוי לספק תשובות מעמיקות הרבה יותר על דפוס היחסים בין העולים לוותיקים, על הדימויים הרווחים בקבוצות אלו זו כלפי זו, על הרצון להתקרב ולחלופין לשמור מרחק ועל הסיבות לכל אלה. באמצעות ראיונות עומק וקבוצות מיקוד אפשר לשאול מדוע העולים רוצים לשמר את התרבות הרוסית ומה המשמעות של "התרבות הרוסית" בעיניהם; אם הם מכירים את התרבות הישראלית מניסיונם האישי (קריאת ספרים, ביקורים במופעים וצפייה בסרטים ישראליים) או שהתפיסה שלהם ש"אין תרבות בישראל" בנויה על סטריאוטיפים שהם סופגים מכלי התקשורת בשפה הרוסית; כיצד הם רואים את הישראלים הוותיקים, מהם הדימויים הנפוצים שלהם על הוותיקים ומה מקורם; מדוע המפגשים החברתיים בין העולים לוותיקים נדירים כל כך ומה מידת נכונותם של העולים להתקרב אל הוותיקים.

שאלות דומות אפשר להפנות גם אל הישראלים הוותיקים. באמצעותן יהיה אפשר לבחון לעומק את מידת ההיכרות שלהם עם העולים מחבר המדינות, את ההערכה שהם חשים כלפי העלייה והתרבות הרוסית מצד אחד ואת הסטריאוטיפים ומקורם מצד אחר, את מידת נכונותם להתקרב אל ציבור העולים, ולחלופין את ציפיותיהם מהעולים.

חיסרון נוסף של המחקרים שנעשו עד כה הוא התעלמותם מהשפעתו האפשרית של סדר-היום הציבורי כפי שהוא בא לידי ביטוי בכלי התקשורת המרכזיים בשתי השפות. הוא עשוי להסביר למשל את התנודות התכופות בהערכת העולים ליחס הישראלים כלפיהם. לדוגמה, בשנת

---

¹¹ דגש זה החל להשתנות בערך באמצע שנות ה-90, כאשר רוב העולים שהו בארץ כחמש שנים ובעיות הקליטה הבווערות כבר היו מאחוריהם. בד בבד עם השינויים בסדר-היום של ציבור הקוראים, החלו גם העיתונאים ברוסית להתמקד בנושאים החדשים ויצרו איזון יחסי בין סוגיות הקליטה לבין נושאים כלל-חברתיים (כספי ואליאס, 2000).

עוד חיסרון שמתגלה בכל המחקרים שנסקרו לעיל הוא התעלמותם מקבוצות משנה בציבור העולים – יהודים ולא-יהודים, יוצאי רפובליקות אירופיות ויוצאי רפובליקות אסיאתיות. מגזרים אלו עשויים להיבדל מאוד אלה מאלה בסוגיות של זהות יהודית, התערות חברתית והיחס לישראל ולישראלים. למשל, מאפיין חשוב של גל העלייה האחרון הוא שיעור ניכר של לא-יהודים;¹² חלקם צאצאים של יהודים שאינם נחשבים ליהודים לפי ההלכה (יהודים מצד האב), וחלקם נוצרים, רובם מן הלאום הסלאבי, שהם בני משפחותיהם של יהודים וצאצאי יהודים (אבנייס, 1995; ליסק, 1995; Khanin, 2000).

שתי קבוצות משנה אלו באוכלוסיית העולים (יהודים ולא-יהודים) נבדלות זו מזו מאוד בסוגיית הזהות היהודית והשייכות לחברה הישראלית. עד כה לא נערכו מחקרים הבוחנים סוגיות אלו במישורין בהקשר של הלאום בקרב עולי חבר המדינות, אולם מחקרים אחדים מספקים עדות עקיפה להבדלים בין שתי הקבוצות. מחקרים אלו בחנו דעות ועמדות של העולים בסוגיית הזהות והשייכות לחברה הישראלית ובתוך כך הבחינו בין עולים שהגיעו בתחילת שנות ה-90 (שרוב רובם היו יהודים) לבין העולים שהגיעו בשנים 1997-1999 (ששיעור הלא-יהודים בקרבם הגיע ל-50%). במחקרים אלו נמצא כי כשני-שלישים מן העולים "הוותיקים" רואים את זהותם הדומיננטית כיהודית או כישראלית, ואילו פחות משליש העולים "החדשים" חשים כיהודים או כישראלים.¹³ מעניין שמי שהגדירו את עצמם כיהודים או כישראלים ראו בעצמם עולים השבים למולדתם ההיסטורית, ואילו מי שהגדירו את עצמם כרוסים נטו לראות בעצמם מהגרים. כמו כן, מי שראו בעצמם יהודים הביעו רצון רב יותר להיטמע בתרבות ובחברה הישראלית, ואילו רבים ממי שראו בעצמם רוסים הביעו התנגדות גלויה ליהדות וחוסר נכונות להשתלב בחברה הישראלית (Khanin, 2000). על סמך ממצאים אלו אפשר להניח כי גם בתחום היחסים עם הישראלים הוותיקים עשוי להימצא הבדל בין עולים יהודים ללא-יהודים.

בניתוח אוכלוסיית העולים ויחסה אל האוכלוסייה הוותיקה יש להבחין גם בין יוצאי רפובליקות אירופיות ליוצאי רפובליקות אסיאתיות, שכן הם נבדלים אלה מאלה במטען התרבותי שלהם ובזיקתם ליהדות. העולים שבאו מהרפובליקות האירופיות רואים בעצמם חלק בלתי נפרד

¹² בשל רגישות הנושא הנתונים אינם מדויקים, אולם האומדן של שיעור הלא-יהודים בקרב עולי שנות ה-90 הוא 10%-30% (אבנייס, 1995; ליסק, 1995; Khanin, 2000).

¹³ לממצאים דומים הגיעו גם פרס וליסיצה (2000): הם מצאו כי 63% מעולי 1989-1992 מגדירים את עצמם יהודים או ישראלים, לעומת 38% מעולי שנת 1997 ואילך בלבד.

חיסרון בולט נוסף של המחקרים הקודמים הוא דלות הפתרונות שהם מציעים לשיפור היחסים בין עולים לוותיקים או חסרונם. המחקרים שמנסים להציע פתרון כלשהו מדגישים את החשיבות הרבה שבמגע החברתי בין העולים לוותיקים. בן-צורי והנדלס מצאו כי המשתנה המרכזי שמשפיע על הדימוי של העולים בעיני הציבור הוא שכיחות הקשרים והמגעים החברתיים עם העולים החדשים (בן-צורי והנדלס, 1992). קשר זה השפיע הן על רמת הנכונות לויתורים הן על העמדת העולים במקום גבוה בסדר העדיפויות הלאומי. ההשפעה של המגע החברתי עם העולים באה לידי ביטוי גם בעקיפין: אפשר להסביר את השפעת המוצא על עמדות כלפי העולים גם בתדירות המגע הנמוכה של ילידי אסיה-אפריקה עם עולי חבר המדינות לעומת יוצאי אירופה-אמריקה, שבעטייה עמדותיהם כלפי העולים שליליות יותר (שם). גם ממצאי מחקרם של שורצולד וטור-כספא הובילו אותם למסקנה שיש להפעיל תוכניות התערבות לשיפור היחסים בין העולים לוותיקים, אשר יתבססו על הקניית ידע הולם על הקבוצה האחרת, וכן על מפגשים בין שתי הקבוצות כדי לאפשר הזדמנות להיכרות הדדית, להבנה ולקבלה (שורצולד וטור-כספא, 1997).

ואולם, פתרונות אלו של "מגעים" ו"מפגשים" בין עולים לוותיקים הם כלליים מדי, ואין בהם המלצות יישומיות של ממש. לא ברור מהם באיזו מסגרת של מפגשים מדובר, מה צריכה להיות תדירותם וכיצד לנהלם. כמו כן, קיום המגעים אינו פתרון בלעדי ומלא לבעיית היחסים הבין-קבוצתיים, וייתכן שבחלקים מסוימים בשתי הקבוצות יש לנקוט צעדים נוספים. לדוגמה, בשתי הקבוצות אפשר לאתר אנשים המעורים יותר בקבוצה השנייה, והם יוכלו לשמש מעין מתווכים בניהול המגעים הבין-קבוצתיים. עם זה, חשוב לאתר גם את מוקדי הניכור והעוינות בקרב העולים והוותיקים כאחד, שכן הם השלב הראשון במציאות פתרונות הגישור בין הצדדים.

לסיכום, שאלת היחסים בין האוכלוסייה הוותיקה לבין העולים החדשים חיונית להבנת תהליך ההסתגלות של העולים בחברה החדשה. יש לה השלכות יישומיות ברורות על גיבוש מדיניות לשיפור היחסים בין העולים לתושבים הוותיקים. המחקרים שנעשו עד כה לוקים בחסר ואינם מספקים הבנה עמוקה של טיב היחסים בין העולים לוותיקים, ולכן לא די בהם לגיבוש המלצות יישומיות ממוקדות. כדי להתגבר על חסרונותיהם של מחקרים קודמים ולהעשיר את הבנתנו בנושא יש צורך במחקר דו-שלבי, שיכלול הן שיטות "כמותיות" הן שיטות "איכותיות" לחקר היחסים בין עולי חבר המדינות לבין האוכלוסייה הוותיקה:

- בשלב הראשון יש לערוך סדרה של ראיונות עומק וקבוצות מיקוד, בקרב העולים מחבר המדינות ובקרב האוכלוסייה הוותיקה כאחד. שלב זה נועד לבחון את המשמעויות שהנחקרים מייחסים לסוגיות של זהות, תרבות ויחסים בין-עדתיים. מחקר חלוצי זה יאפשר לעמוד על ההסברים של העולים עצמם בנוגע לתרבות הרוסית, לזהות היהודית והישראלית, ליחסים בינם לבין המגורים באוכלוסייה הוותיקה ולמקור הסטריאוטיפים עליהם. ראיונות עם הישראלים הוותיקים יאפשרו לעמוד על הסיבות לניכור שהם חשים כלפי העולים ולחפש את נקודות הקרבה והגישור. בבניית המדגם לראיונות העומק ולקבוצות המיקוד בקרב העולים החדשים יש לשים דגש מיוחד על משתנים סוציו-דמוגרפיים כגון ותק בארץ, גיל, אזור המגורים (מרכז לעומת פריפריה), מצב תעסוקתי, רפובליקת מוצא ודת. בבניית המדגם בקרב האוכלוסייה הוותיקה יש להביא בחשבון משתנים כגון מידת הדתיות, השתייכות עדתית, גיל ומעמד חברתי-כלכלי.
- על סמך הממצאים של ראיונות העומק וקבוצות המיקוד ייבנה מדד שיבטא את יחסם של העולים מחבר המדינות כלפי האוכלוסייה הוותיקה ואת יחסם של הישראלים הוותיקים כלפי העולים. בדיקת המדד תיעשה לאורך זמן, בתדירות של כל חודשיים-שלושה, על מדגם מייצג של אוכלוסיית עולי חבר המדינות ואוכלוסיית הישראלים הוותיקים. במקביל לעריכת הסקרים ייעשה מעקב אחר השינויים בסדר-היום הציבורי בכל הנוגע למעמדם של עולי חבר המדינות בישראל וליחסים בינם לבין האוכלוסייה הוותיקה, כפי שהוא יבוא לידי ביטוי בכלי התקשורת המרכזיים בשתי השפות.

מקורות

- אבנייס ל', "השאלה הלא-יהודית", **יהודי ברית המועצות במעבר** 17, 1995, עמ' 249-252.
- איסקובה א', "יהודים רוסים כשותפות תרבותית", **יהודי ברית המועצות במעבר** 4 (19), 2000, עמ' 85-99.
- בן-יעקב א', "העיתונות בלשון הרוסית בישראל", **קשר** 24, 1998, עמ' 2-15.
- בן-רפאל א', אולשטיין ע' וגייסט ע', **היבטים של זהות ושפה בקליטת עולי חבר המדינות העצמאיות**, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לחקר הטיפול בחינוך, 1994.
- בר-צורי ר' והנדלס ש', "עמדות הציבור כלפי עולי ברה"מ – ניתוח מתוך סקר דעת קהל", **כלכלה ועבודה** 8, 1992, עמ' 48-52.
- גל ר', סקר דעת קהל בנושא יחס האוכלוסייה היהודית בארץ כלפי העלייה והעולים, מכון פורי, 1994.
- דמיאן נ' ורוזנבאום-תמרי י', עולי חבר העמים לאחר חמש שנים בארץ (עולי יולי 1990) – דוח מס' 2, המשרד לקליטת העלייה, האגף לתכנון ולמחקר, 1996.
- דמיאן נ' ורוזנבאום-תמרי י', שנתיים ראשונות בישראל: עולי חבר העמים ינואר-מרץ 1995 מול עולי ספטמבר 1991, יולי 1990 ונובמבר 1989 – דוח מס' 12, המשרד לקליטת העלייה, האגף לתכנון ולמחקר, 1998.
- דמיאן נ' ורוזנבאום-תמרי י', "עמדות הציבור הישראלי כלפי העלייה", **יהודי ברית-המועצות במעבר** 1, 1993, 178-183.
- האז ה', "תרבות הפנאי בישראל 1998" **פנים** 10, 1999, 106-134.
- הורוביץ ת' ולשם א', "יוצאי ברית-המועצות במרחב התרבותי בישראל", בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), **דיוקנה של עלייה – תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1995**, ירושלים, מאגנס, 1998.
- הורוביץ ת', "תשומות ערכיות לתהליך העלייה והקליטה בגל שנות התשעים", בתוך מ' ליסק וב' קני-פז (עורכים), **ישראל לקראת שנת 2000**, ירושלים, מאגנס, 1998 (א1998).
- הורוביץ ת', "ילדים ונוער עולה במערכת החינוך: הטמעה, חד-לשוניות, חד-כיווניות וסטריאוטיפיות", בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), **דיוקנה של עלייה – תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1995**, ירושלים, מאגנס, 1998 (ב1998).
- הורוביץ ת', מירסקי י' וברש מ', סקר נוער עולה בכרמיאל, ירושלים, ג'וינט – מכון ברוקדייל, 1995.
- הורוביץ ת', "בין שיזור להתבדלות: דפוסי קליטתם של יוצאי ברית-המועצות לשעבר בישראל בחמש השנים הראשונות לעלייתם", **ביטחון סוציאלי** 45, 1996, עמ' 95-107.
- הכהן ד', **שיטת "הקליטה הישירה" והשלכותיה – קליטה חברתית-תרבותית של העולים מחבר המדינות**, ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 1994.
- הנדלס ש', בר-צורי ר' והלר ד', **קליטת ילדי עולים ממדינות חבר העמים בבתי-ספר של רשת עמל**, תל-אביב, המכון למחקר כלכלי וחברתי של הסתדרות העובדים הכללית, 1995.
- הראבן ג', "עלייה טובה, עלייה רעה", **מעריב** היום, 31 בינואר 1993, עמ' 2.
- הררי ז', עמדותיהם של תלמידים ותיקים על העלייה והעולים, עבודת מ"א, המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1996.

ודנה י', עמדות הציבור הישראלי כלפי העולים מבריה"מ לשעבר, דוח מחקר, המכון לסקרי דעת קהל "שווקים פנורמה", 1997.

זילברג נ', לשם א' וליסק מ', קהילת יוצאי בריה"מ לשעבר בין מסרים של התבדלות, שילוב או טמיעה, דוח מחקר, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995.

זילברג נ' ולשם א', "קהילה מדומה וקהילה במציאות – עיתונות בשפה הרוסית וחיידוש חיי הקהילה בקרב עולי חבר המדינות בישראל", חברה ורווחה 19, 1999, עמ' 9-37.

זילברג נ', "האינטלגנציה היהודית-רוסית – חיפוש מודלים חדשים של אינטגרציה", יהודי ברית-המועצות במעבר 4 (19), 200, עמ' 196-212.

כהן א', עולים חדשים מברית המועצות – פרופיל עמדות 1989-1990, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לחקר הטיפוח בחינוך, 1993.

כספי ד', תקשורת המונים, כרך ב', האוניברסיטה הפתוחה, 1995.

כספי ד' ואליאס נ', "להיות כאן ולהרגיש שם – על התקשורת בשפה הרוסית בישראל", סוציולוגיה ישראלית ב(2), 2000, עמ' 1-42.

ליברמן נ' ושר י', תפיסת העולים את הישראלים, מטכ"ל אכ"א, מחלקת מדעי ההתנהגות, 1992.

לוינסון ש' ורוזמן מ', "מפי מתבגרים עולים חדשים מחבר העמים", בתוך ש' לוינסון (עורך), פסיכולוגיה בבית הספר ובקהילה בעת רגיעה ובימי חירום, תל-אביב, הדר, 1992.

לשם א', "מדיניות קליטת העלייה ומערכת השירותים לעולים: שלב הקליטה הראשונית", בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), דיוקנה של עלייה – תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1995, ירושלים, מאגנס, 1998.

לשם א' וסיקרון מ', "תהליכי קליטת העולים מברית המועצות לשעבר, 1990-1995 – ממצאים עיקריים", בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), דיוקנה של עלייה – תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1995, ירושלים, מאגנס, 1998.

לשם א', "האוכלוסייה הישראלית ויחסה לעולי שנות ה-90", ביטחון סוציאלי 40, 1993, עמ' 54-70.

לשם א' וליסק מ', "התגבשות הקהילה הרוסית בישראל", יהודי ברית המועצות במעבר 4 (19), 2000, עמ' 47-66.

ליסק מ', "הערות אחדות לשאלת האוכלוסייה הלא-יהודית בקרב העולים", יהודי ברית המועצות במעבר 17, 1995, עמ' 265-267.

לוינ-אפשטיין נ', מנחם ג' וברהם ר', "עלייה כן, עולים גם כן? עמדות של תושבי תל-אביב-יפו כלפי קליטת עלייה", בתוך ד' נחמיאס וג' מנחם (עורכים), מחקרי תל-אביב-יפו: תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית, תל-אביב, רמות, 1993.

לרנר י', דרך הדעת: מהגרים רוסים באוניברסיטה, מחקרי עיון מס' 5, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1999.

מנחם ג' וגייסט ע', "שפה, תעסוקה וזיקה לישראל בקרב עולי חמ"ע בשנות ה-90", מגמות מ (1), 1999, 131-148.

סומך א', "סקר: יוצאי חבר המדינות מעריכים את יוצאי מרוקו פחות מאשר את ערביי ישראל", הארץ, 17 באוגוסט 1998, עמ' 1.

סולודקנה מ', "הערות אודות המיתוס על עליית שנות התשעים", יהודי ברית-המועצות במעבר 16, 1993, עמ' 168-177.

- סיקרון מ', "ההון האנושי של העולים ותהליכי השתלבותם בעבודה", בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), **דיוקנה של עלייה – תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1995**, ירושלים, מאגנס, 1998.
- עופר ג', פלוג ק' וקסיר נ', "קליטה בתעסוקה של עולי ברה"מ בשנת 1990 והלאה – היבטים של שמירה והחלפת משלחי יד", **רבעון לכלכלה** 148, 1991, עמ' 135-187.
- פרס י' וליסיצה ס', עולי חבר העמים – גיבוש זהות ותהליכי האינטגרציה – דוח מחקר, מרכז ע"ש יצחק רבין לחקר החברה הישראלית, 2000.
- צבר בן-יהושע נ', רסניק ג', שהם ע' ושפירא ר', "מפגש בין עולים לוותיקים – האומנם כך? לקחים ממציאות בית-הספר", **ביטחון סוציאלי** 10, 1997, עמ' 3-10.
- צמח מ' וויזל ר', הסתגלות עולי חבר העמים (1990-1995) בישראל, מחקר מעקב מס' 6, מכון המחקר "דחף", 1998.
- צמח מ' וויזל ר', הסתגלות עולי חבר העמים (1990-1998) בישראל, מחקר מעקב מס' 7, מכון המחקר "דחף", 1999.
- קימרלינג ב', "הישראלים החדשים – ריבוי תרבויות ללא רב-תרבותיות", **אלפיים** קובץ 16, 1998, עמ' 264-308.
- רוזנבאום י' ודמיאן נ', עולי חבר העמים ספטמבר 1991 – שלוש שנים וחצי בארץ, דוח 8, המשרד לקליטת העלייה, האגף לתכנון ולמחקר, 1995.
- רוטנברג ו', "הזהות העצמית של היהודים מברית המועצות לשעבר בישראל", **יהודי ברית-המועצות במעבר** 4(19), 2000, עמ' 213-218.
- שורצולד י' וטור-כספא מ', "הקשרו של האיום המוכלל לדעות קדומות על עולים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה", **מגמות** ל"ח (4), 1997, עמ' 504-527.
- שויצר ד' וחבקין ש', העלייה בראי התקשורת, עבודת מ"א, התוכנית למדיניות ציבורית, אוניברסיטת תל-אביב, 1991.
- Adoni H. & Cohen A.A. & Caspi, D., "The Social Construction of Hybrid Identities: Media Use in Cultural Minorities" (in print)
- Al-Haj M., "Soviet Immigration as Viewed by Jews and Arabs – Divided Attitudes in a Divided Country", In: E. Leshem & J. Shuval (eds.), **Immigration to Israel**, Transaction, New Brunswick and London 1998
- Armstrong H., "Migrant Placemaking – A Mode of Communication". In: G. Gumpert & S. Drucher, (eds.), **The Huddled Masses – Communication and Immigration**, Hampton Press, Cresskill, New Jersey 1998
- Ayalon H., Ben-Rafael E. & Sharot S., "Ethnicity, Class and Friendship – The Case of Israel", **International Sociology** 4,3, 1989, pp. 293-310
- Baider L., Ever-Hadani P. & Kaplan-DeNour A., "Crossing New Bridges – The Process of Adaptation and Psychological Distress of Russian Immigrants in Israel", **Psychiatry** 59, 1996, pp. 175-183
- Ben-Rafael, **Language, Identity and Social Division – The Case of Israel**, Oxford, Oxford University Press/Clarendon, 1994

Ben-Rafael E., Olshtain E. & Geijst I., "Identity and Language – The Social Insertion of Soviet Jews in Israel", In: E. Leshem & J. Shuval (eds.), **Immigration to Israel**, Transaction, New Brunswick and London 1998

Bar-Yosef R., "De-socialization and re-socialization: The adjustment process of immigrants", **International Migration Review** 2, 1968, pp. 27-43

Berry J.W., "Acculturation and Adaptation in a New Society", **International Migration** 30, 1992, pp. 69-85

Castles S. & Miller M., **The Age of Migration**, New York, The Guilford Press, 1993

Chaffee S.H., Nass C.I. & Yang S.M., "The Bridging Role of Television in Immigrant Political Socialization", **Human Communication Research** 17,2, 1990, pp. 266-288

Dawson E., Crano W. & Burgoon M., "Refining the Meaning and Measurement of Acculturation – Revisiting a Novel Methodological Approach", **International Journal of Intercultural Relations** 20,1, 1997, pp. 97-114

Drucher S.J. & Gumpert G., "Media and the Modern Immigration Experience", In: G.Gumpert & S. Drucher (eds.), **The Huddled Masses – Communication and Immigration**, Hampton Press, Cresskill, New Jersey, 1998

Friedrichs J., "Ethnic Segregation in Cologne, Germany, 1984-1994", **Urban Studies** 35,10, 1998, pp. 17-45

Hofmann H.J., "Ethnic Germans from Eastern Europe and the Former Soviet Union in Germany", **Migration World Magazine** 22(1), 1994, pp. 12-16

Ilatov Z. & Shamai S., "Israeli Students' Attitudes toward Children-Immigrants from Russia", In: E. Leshem & J. Shuval (eds.), **Immigration to Israel**, Transaction, New Brunswick and London, 1998

Isralowitz R. & Saad I., "Soviet Immigration – Ethnic Conflicts and Social Cohesion", **International Journal of Group Tension** 22,2, 1992, pp. 119-138

Jakubowicz A., "Media in Multicultural Nations", In: J. Downing et al. (eds.), **Questioning the Media**, London: Sage, 1990

Khanin V., **The Rise of "Russian" Politics in Israel – Elites, Institutions and Cleavages in the New Immigrant Community**, Unpublished Conference Paper, 2000

Kuinan A. & Auiram R., "'Culture Dialogue' as a Way to Deal with New Immigrants", **Education** 114,3, 1994, pp. 401-410

Lee W. & Tse D., "Changing Media Consumption in a New Home – Acculturation Patterns among Hong Kong Immigrants to Canada", **Journal of Advertising** 23, 1, 1994, pp. 57-70

Lum C.M.K., "Communication and Cultural Insularity – The Chinese Immigrant Experience", **Critical Studies in Mass Communication** 8,1, 1991, pp. 91-101

Leshem E., "The Israeli Public's Attitudes toward the New Immigrants of the 1990s", In: E. Leshem & J. Shuval (eds.), **Immigration to Israel**, Transaction, New Brunswick and London, 1998

Lemish, D., "The Whore and the Other – Israeli Images of Female Immigrants from the Former USSR", **Gender & Society** 14,2, 2000, pp. 333-349

Lissak M. & Leshem E., "The Russian Intelligentsia in Israel: Between Ghettoization and Integration", **Israel Affairs** 2,2, 1995, pp. 20-36

Martin P.L., "Germany: Reluctant Land of Immigration", in: W.A. Cornelius & P.L. Martin (eds.), **Controlling Immigration – A Global Perspective**, Stanford University Press, California, 1994

O'Guinn T., Lee W. & Faber R., "Acculturation – The Impact of Divergent Paths on Buyer Behavior", **Advances in Consumer Research** 13, 1986, pp. 579-583

Pfetsch B., "In Russia we were Germans, and now we are Russians: Dilemmas of Identity Formation and Communication among German-Russian Aussiedler", Unpublished Conference Paper, Annual Conference of the International Communication Association, San Francisco, May 27-June 1 1999

Portes A. & Borocz J., "Contemporary Immigration – Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation", **International Migration Review** 23, 3, 1998, pp. 606-630

Riggins S.H., "The Promise and Limits of Ethnic Minority Media", In S.H. Riggins (ed.), **Ethnic Minority Media**, Newbury Park, CA, Sage, 1992

Rumbaut R., "Paradoxes (and Orthodoxies) of Assimilation", **Sociological Perspectives** 40,3, 1997, pp. 483-511

Samooha S., **Israel: Pluralism and Conflict**, Berkley, University of California Press, 1998

Shevtsova L., "Post-Soviet Emigration Today and Tomorrow", **International Migration Review** 26,2, 1992, pp. 241-257

Shuval J.T. & Leshem E., "The Sociology of Migration in Israel – A Critical View", In: E. Leshem & J. Shuval (eds.), **Immigration to Israel**, Transaction, New Brunswick and London, 1998

Shuval, J.T., "Migration to Israel – The Mythology of 'Uniqueness'", **International Migration** 36(1), 1998a, pp. 3-23

Shuval J.T., "Diaspora Migration – A Comparative Analysis of Germany and Israel", unpublished conference paper, 1998b

Shuval J.T., "The Dynamic of Diaspora – Theoretical Implications of Ambiguous Concepts", The Unpublished Conference Paper, The Conference on "Diasporas and Ethnic Migrants in 20th Century Europe", Humboldt University, Berlin, May 20-23, 1999

Stephan W.G. & Stephan, C., **Intergroup Relations**, Dobuque IA, Brown & Benchmark, 1996a

Stephan W.G. & Stephan C., "Predicting Prejudice", **International Journal of Intercultural Relations** 29, 1996b, pp. 409-426

Subervi-Velez F.A., "The Mass Media and Ethnic Assimilation and Pluralism – A Review and Research Proposal with Special Focus on Hispanics", **Communication Research** 13,1, 1986, pp. 71-96

Seifert W., "Occupational and Social Integration of Immigrant Groups in Germany", **New Community** 22,3, 1996, pp. 417-436

Shevchuk N.A., "Integrated or Isolated? On the Situation of Russian-German Resettlers in the Federal Republic of Germany", **Sotsiologicheskie Issledovania** 22, 12, 1995, pp.145-146

Walker, D., "The Media's Role in Immigrant Adaptation – How First-year Haitians in Miami Use the Media", **Journalism and Communication** 1,3, 1999, pp. 159-196

Weber J., **Jewish Identities in the New Europe**, London, Littman Library of Jewish Civilization, 1994

Zilberg N., "In-Group Humor of Immigrants from the Former Soviet Union to Israel", **Israel Social Science Research** 10(1), 1995, pp. 1-22